

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA

15

'Aho

T site, 08 'Aokosi 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Polisi, T mate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao mo e Pil sone,

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisit Ako & Ako Ng ue

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Tevita Lavemaau
Mateni Tapueluelu
Dr Pohiva Tu'i'onetoa
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taelangi Fakahau
Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala
Semisi Lafu Sika
Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 5, Tongatapu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Fika 17, Ongo Niua

Dr. 'Aisake Eke

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Havili Lavulavu

Sosefo Fe'aomoeata Vakati

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	5
Lotu.....	5
Ui ‘a e Fale.....	5
Poaki.....	5
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	6
‘Ohake ongoongo ki he pekia ‘Eiki Sea M 1 1 Fuatakifolaha.....	6
Faka’apa’apa miniti taha Hou’eiki M mipa ki he pekia ‘Eiki Sea M 1 1.....	7
Tokanga ki he pa’anga tukuhau t naki he fonua.....	8
Fakama’ala’ala Pule’anga ki he pa’anga t naki tukuhau e fonua.....	9
Tokanga ke liliu e Lao ki he Sipoti.....	10
Tokanga ki he t naki pa’anga ‘a e Pule’anga ke fakalao.....	11
Kole fakamolemole koe’uh ko e tuai fakatonutonu Lao ki he Sipoti.....	14
Fokotu’u ke ‘ave Lao ki he Sipoti ki he <i>Ombudsman</i>	17
Poupou ke ‘ave Lao ki he Sipoti ki he <i>Ombudsman</i> ‘o ‘ikai ko e ‘Ateni Seniale.....	19
‘Ohake ‘a e hoha’a k inga Popua ke fai ha sio p ‘oku malu e veve kona na’e tanu ‘i Popua.....	24
Fakama’ala’ala fekau’aki mo e ngaahi ng ue paaka ‘i Popua.....	28
Fakama’ala’ala ki he hoha’a k inga Popua fekau’aki mo e paaka ‘i Popua.....	29
Tokanga ki he <i>asbestos</i> na’e tanu he paaka ‘i Popua.....	30
Mahu’inga ke tokanga’i lelei <i>asbestos</i> ke ‘oua uestia ‘ takai.....	32
Fehu’i ki he fakataumu’a hono lisi ‘eka 3 afe.....	33
Kelesi.....	34

Fale Alea 'o Tonga

'Aho : T site 08 'o 'Akosi, 2017

Taimi: 1000-1005

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea (*Lord Tu'ivakan*)

Lotu

'Eiki Sea : K taki Kalake ke fai mai 'a e Lotu 'a e 'Eiki...

<008>

Taimi: 1005-1010

'Eiki Sea: M 1 , k taki Kalake 'o fai mai 'etau tali ui.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki 'o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga N pele 'a 'Ene 'Afio kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kae 'at ke fakahoko 'a hono ui 'o e Fale ki he pongipongi ni, 'aho T site 8 'o 'Aokosi 2017.

Kalake T pile: 'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M 1 .

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Pa'anga mo e Palani Fakafonua, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki

<009>

Taimi: 1010-1015

Kalake T pile: ...N pele Fusitu'a, Veivosa *Light of Life* Taka.

Poaki

'Eiki Sea ngata'anga tali uí. Ko e 'Eiki Minisit Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatulá, Kau Tau 'a 'Ene 'Afio 'oku poaki tengetange mai. Pea 'oku kei hoko atu e poaki folau 'a e 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'angá, peh ki he 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi pea mo e Takimamatá. Pea 'oku kei hoko atu mo e poaki folau 'a Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano. Ko e 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho 'oku poaki tengetange. Ko e toenga e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali honau uí, 'oku 'i ai e tui 'oku nau me'a t mui mai p . M 1 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M 1 . Tapu mo e 'Afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifio, Kingi Tupou 6 kae 'uma' e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Tapu foki ki he Pal mia kae 'uma' e Tokoni mo e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu foki ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele Fonua kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kaka'i.

Hou'eiki m 1 'aupito ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni. Pea m 1 mu'a e kei fakakoloa'aki kitautolu 'e langi e mo'ui, tau a'usia e pongipongi ko eni, koe'uhi kae hoko atu p ' 'etau ngau'e. Ko e kole p ki he Hou'eiki Pule'anga p ke faka'osi mai e ngaahi l pooti fakata'u pea mahalo ko e me'a 'e taha, ko e l pooti p 'e taha 'a e, mahalo ko e 15 p kuo 'osi 'omai 'enau l pooti, 'a'ahi. Ka ko hono toenga ke vakai'i p ho'omou kau ng ue ke faka'osi'osi 'a e ng ue kae fakah mai e l pooti ko ia koe'uhi ke fai ha feme'a'aki ki he ngaahi fiema'u vivili 'a e ngaahi v henga fili he 'oku mahu'inga 'aupito. Koe'uhi mo tau toki sio ai ki he ta'u fo'ou ki he 'a'ahi ta'u fo'ou p 'oku, p 'e fai e 'a'ahi p ko 'etau to e tuku atu ke vakai'i e ngaahi.. Kaekehe, kae k taki p 'o fakahoko p ki ho'omou kau sekelitali ke faka'osi'osi mai ho'omou ngaahi 'a'ahi pea fakah mai.

'Eiki N pele Vava'u Fika 1.

'Ohake ongoongo ki he pekia 'Eiki Sea M 1 l Fuatakifolaha

Lord Tu'i' fitu: Tau fakafeta'i p ki he 'Otua Mafimafi, Ta'eh ma'i he kei toka 'a e t puaki ki he Feitu'u na Sea. Pea peh ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki e Fale ni. Ko u fakatulou ki he Tu'i 'o Tonga ka u h fanga atu mu'a he tala e fonua kae 'uma' e lotu. Ki'i fakahoko atu p Sea 'a e ki'i ongoongo mei he motu'a ko eni mei 'uta, 'a e tala 'o e Fale Fisí. Taha e pulu t momoho 'o Muitoulo ka ko e pua tolinofa 'o e 'api ko 'Ahomatafolau, ka ko e seniale 'o e Pulepuleka'i, ko e taha ia 'o e seniale 'o e pokomu'a 'o e Feitu'u na mo e fataki 'a e fatongia 'o e Fale Eiki ni, mo e fataki e Pule'anga 'o Tupou kae 'uma' e Pule'anga mo e siasi. Ko u h fanga lahi 'aupito Sea telia e fekaukau'aki e tala e fonua mo e fonua k inga telia na u paki'i ha lou telie. Ka ko e fatongia p mei he tafa'aki 'a e Hou'eiki N pele ho Fale ni ke fakahoko atu p . Ko e t tau 'a e taha 'o e 'Eiki Sea k ko e seniale 'o e Fale 'eiki ni. Ko u fakahoko atu p ki he Feitu'u na ko koe 'oku ke 'i he fakalakepa mo e tataki 'a e Fale Alea 'o Tonga kae peh ki he feng ue'aki he ta'u lahi mo e 'Eiki Pal mia 'o Tonga. Ko e taha e 'Eiki N pele 'a 'Ene 'Afio 'a Fuatakifolaha k ko e 'Eiki Sea ho Fale, kuo ne pekia pea 'oku ne toka 'i he nonga mo e melino 'a e 'Otua Mafimafi hang ko e lau 'a e ...

<001>

Taimi: 1015-1020

Lord Tu'i' fitu: ... tohi e potó tangata ko Siope he 'ikai te tau hanu tau fakafeta'i p kia S hova ko ia na'a ne foaki ko ia 'oku ne to'o. Tau kei fakafeta'i ai p hono huafa. Peh 'e Sea e fakahoko atu 'a e taha 'o e Sea 'o e Fale Alea kuo ne pekia kuo t tau k ko e ngaahi umouma taha na'e fataki 'a e tu'unga 'o e fatongia 'i he Pule'anga kae 'uma' e siasi mo e fonua 'oku tau a'usia

ai ha taimi pehé ni 'i Tonga ni 'i ha talu mei tuai ha to'o fatongia poto peh 'a e taha 'o e ngaahi Sea 'a ho'o Fale ni Sea. Fakahoko atu p ki he Feitu'u na.

Pea ko hono uá p Sea 'oku tali hangam lie p he motu'a ni 'eku taa'im lie 'a e kole fakamolemole kuo fakahoko mei he leti Nu'usila fekau'aki mo hono fakaongoongo kovi'i he f halaaki e ongoongo mo e motu'a ni 'i he ongoongo 'a Nu'usila 'aneafi. Ko u tali lelei p ke fakamolemole'i ko u h fanga atu he fakalakepa e pekia 'a e taha 'o e 'Eiki, Hou'eiki 'o Ha'a Fale Fisi he h fanga ai p he ' lita 'o e feilaulau kotoa Sea. 'Ikai ke u to e fakal l a Sea ko u fakafeta'i he koloa kuo tuku mai mei he Feitu'u na. Tauange mo e 'Otua Mafimafi ke t puekina mo fakamon 'ia e Feitu'u na pea peh ki he 'Eiki Pal mia ko hono kaung ng ue 'a e 'Eiki Sea ko eni kuo t tau ko eni. Pea ko u lave'i ko e ngaahi tokanga hahau kuo toka ai e, 'a e ng ue lelei e Pule'anga 'o 'Ene 'Afi mo e to'o fatongia e 'Eiki Pal mia na'e kaung ng ue mo e taha 'o e Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Peh e fakahoha'a leveleva kau tatau atu mo 'eku faka'apa'apa atu. M l 'aupito Sea e ma'u faingam lie. M l .

'Eiki Sea: M l . Ko e fakamuimui p ki he ngaahi *media* pea mahalo 'oku tatau p mo e me'a na'e fakahoko peh 'oku 'i ai e ngaahi pekia ta ko ko e lavelavea p pea 'oku te'eki ai ke, ka koe'uhí 'oku mahu'inga 'aupito hono tuku atu 'o e ngaahi me'a ke fakapapau'i he ko e 'atunga he na'e mahalo na'e mei hopo ia mo e tokotaha ko . Pea ko u kole p ki he kau, nautolu e kau *media* ke 'ai p ke 'uluaki fakapapau'i 'oku *facts* mo'oni e ngaahi me'a 'oku tuku atu ki he kakai. He ko e ngaahi ongoongo 'oku 'oatu ke, 'oku mo'oni p 'oku fai 'a e tau'at ina mo e ngaahi me'a ko iá 'oku tu'u p hetau Konisit tone k 'i he taimi tatau 'oku tonu p ke vakavakai'i ko e mo'oni 'oku tuku atu ki he kakai 'o e fonua.

Ko e me'a ko ena 'oku fakahoko mai 'oku 'i ai p foki 'a e tokoni 'a e Fale ki he Hou'eiki M mipa ko 'o e Fale ka 'oku, ko u kole p koe'uhí he na'e, ko e to'o fatongia na'e fakahoko he 'e tokotaha ko eni koe'uhí ke tau ki'i me'a hake p mu'a ki 'olunga 'Eiki Pal mia ki'i miniti p 'e taha pea ke faka'apa'apa ki he tokotaha ko eni kae toki m hino p 'oku, 'e 'ave ki, fakah 'ele atu ki Vava'u ka 'oku te'eki ke fakapapau'i. Ka 'oku mahalo 'e toki fakapapau'i p pea toki kole p ki he 'etau Faifekau ke tau ki'i lele atu p 'o ki'i fai ha ki'i failotu pea tau toki fakam vae ai. Ka ko u kole p mu'a ke 'oatu ha ki'i faka'apa'apa ki he tokotaha ni 'osi pea tau toki me'a hifo.

Faka'apa'apa miniti taha Hou'eiki M mipa ki he pekia 'Eiki Sea M l l

(Na'e me'a kotoa 'a e Hou'eiki M mipa ki 'olunga ke fakahaa'i 'enau faka'apa'apa faka'osi ki he taha 'o e 'Eiki Sea M l l he Fale Alea 'o Tonga kuo ne t tau 'i ha miniti 'e taha.)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito. Ko e, 'Eiki N pele fika 'uluaki 'o Tongatapu ke ke me'a mai.

Lord Vaea: Kole p ke u h fanga atu he fakatapu 'oku fa'a aofaki mei he Fale Fisi 'Eiki Sea. Fakatapu atu pea mo ho'o Fale 'Eiki ni kae 'uma' foki 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e fonua...

<002>

Taimi: 1020-1025

Lord Vaea: 'i he p p aki kuo 'omai, kae kole ke u h fanga atu pe mu'a ai 'Eiki Sea kau 'oatu 'a e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'a talu mei 'aneafi. Ko e 'uluaki 'Eiki Sea 'oku fai ki ai 'a e hoha'á, ko e tu'unga ko eni ko 'oku 'i ai 'etau tu'unga faka'ekon miká pea mo hono fakahoko ko ia 'o e tukuhaú lolotongá. 'Oku h mai ai ki ho Fale 'Eiki ni 'a e me'a 'e 2. 'Uluaki 'a e fakahoko ko ia 'o e tukuhaú 'oku kei hoko p , pea mo e 2, tu'unga ta'efakalao. Pea 'i he'ene peh 'e 'Eiki Sea 'oku fai e hoha'a lahi ki ai. 'I hono t naki 'a e pa'anga ko ení, kae hanga 'e he Fale ni 'o faka'at . Pea 'i he'ene peh 'oku ta'efakalao ai 'a e tu'unga ng ue 'a ho fonua ni. Ko e fakahoko mai mei taumu'á, 'aneafi 'oku fai 'a e ng ue ki ai. 'Oku ou kole 'i he pongipongi ni 'a e me'a ko ení, 'uluaki, faka'at 'a e pangik ke ne fai ha ngaahi n 'i he pa'anga ko eni 'oku t naki ta'efakalaó.

Tokanga ki he pa'anga tukuhaú t naki he fonua

Ua, ko e tu'unga ko eni ko 'oku 'i ai 'a e fonuá 'oku 'i ai 'a e tu'unga fakafiem lie lahi. Pea 'i he'ene peh 'oku 'ikai ke fakahoko mai ia 'e he Pule'angá ke fai'aki ha ng ue 'a e pa'anga ko eni 'oku t naki 'o hulu hake 'i he 'amanakí. Ko ia 'oku fai 'a e tokanga lahi atu, 'ikai ke u lava 'o 'oatu ha ngaahi fika, ka 'oku h mahino mai p 'oku ai e tu'unga ma'olunga ka 'oku 'ikai ke 'omai mei taumu'a, 'a e pa'anga ko ení, ke fai ha kole n ai 'Eiki Sea. Mou mea'i ko e tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a e tu'unga pa'anga fefakatau'akí, 'oku ma'olunga 'aupito. Pea 'i he'ene peh 'oku totonu leva ke faka'at ai ke fai ha kole ai 'a e kakaí ke fai'aki ha'anau fakatau fakalotofonua, kae 'uma' foki 'a e fefakatau'aki ki tu'apule'angá. Ko e kole p ia 'Eiki Sea ko hono 'uhingá he 'oku 'i ai e pa'anga ia 'oku hulu 'i hono t nakí 'i he 'amanaki ko ia 'a e Pule'angá. Pea 'i he'ene peh faka'at mai. Ko ena 'oku fai hono t naki pea 'oku 'ikai ke fakapapau'i pe 'e fakahoko ha lao ke ta'ofi kae faka'at mai ki he kakai 'o e fonuá kae tautautefito ki he kau pisinisí ke nau ala 'o n 'i he pa'anga ko ení, 'oku ai pe mea'i ki ai 'a e Pangik Pulé kae 'uma' foki 'a e Pangik Fakalalakaka ko ia 'a Tongá. Ko e me'a pe ia 'oku fie fakahoko atu 'Eiki Sea ki he Feitu'u na kae 'uma' foki 'a e Fale 'Eikí.

'Eiki Sea: M 1 .

'Eiki Minisit Lao: Sea.

'Eiki Sea: 'Oku ou lave'i pe 'oku 'ikai ke 'i heni e 'Eiki Minisit Pa'angá. 'Eiki Minisit Lao?

'Eiki Minisit Lao: Ko e ki'i t nakí atu pe, 'ilonga ha me'a, ko e kupu 19 ia 'o e laó, 'ilonga ha me'a te tau to e t naki ki he Patiseti 'e to e foki mai pe ki heni ke tau hiki nima'i. 'Ikai ke ta'efakalao ia. Fai atu e ng ué ia, kae 'ilonga ha me'a te tau to e hanga 'o to e t naki ki heni ko e kupu 19 ia 'o e Konisit toné te tau to e hanga pe 'o hiki nima'i heni.

'Eiki Sea: M 1 . 'I he'ene peh Hou'eiki 'oku ...'o... me'a mai Fika 5 'o Tongatapu.

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea, pea peh ki he Hou'eiki Fale Aleá. Mahalo ko 'eku lave pe 'aku ki hení, mo'oni pe 'a e Minisit Laó ia, 'okapau 'oku te'eki ke fakahoko. Ko e me'a foki ko ení ia 'osi lolotonga lele, laum lie, mahalo ko e kehekehé p ia. Ko e kole p ki he Pule'angá mou fakavavevave mai. Fai mo fai ha ng ue ki heni, ki he *levy* mo e me'a ko eni, tautefito ki he *levy* mo e lao ko eni e me'á. Lolotonga laum lie, lolotonga fai e t nakí. Kapau na'e

te'eki ke ai e t nakí ia 'oku ... kai kehe kuo u tui ko 'ene ta'efakalaó ia he 'oku lolotonga lele e t nakí ia 'i he lao motu'a k 'oku tau 'osi 'alu tautolu he me'a fo'ou Sea. M l .

'Eiki Sea: 'Eiki Pal mia, me'a mai.

Fakama'ala'ala Pule'anga ki he pa'anga t naki tukuhau e fonua

'Eiki Pal mia: Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, kae 'uma' e toenga e Hou'eikí. Na'e 'osi fai pe foki hono 'ohake e me'a ko ení 'aneafi pea ko e tali mei he t pile ko eni 'a e Pule'angá 'oku lolotonga fai e ng ue ki ai. Me'a pango p 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e Minisit . Ka 'oku ou fie t naki atu p me'a ko ení, manatu'i 'oku 'ikai ke tuku e sipotí. 'Oku fai e sipotí k 'oku fai ki he potu kehe. 'Oku ai e ng ue lahi 'aupito 'aupito 'oku fakahoko he Pule'angá 'osi kamata. Ko hono ngaahi 'a Teufaiva. Mou manatu'i foki na'e 'i ai 'a e pa'anga ia na'e fai 'a e tukup 'a e...

<003>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Pal mia:Pule'anga Papua *New Guinea*, ke nau tokoni 'a e langa ko eni. 'A ia ko e langa ko eni na'e 'ai ke fai, ko e langa tukukehe 'a e fo'i loto *track* mo e fo'i loto mala'e sipoti, 'oku fai ia 'e Nu'usila. Ka ko hono langa ko 'o e falé pea mo hono fakalelei'i ko eni 'o e nofo'angá, pea mo e *high performance facilities* 'a eni 'oku 'i ai 'a e *building* 'oku teu ke langa ki ai pea fakalahi ki 'api polisi. 'Oku fiema'u 'a e pa'anga ia ki ai, pea neongo 'oku 'ikai ko e pa'anga 'a e ...ka 'oku kau eni 'i he me'a ki he sipoti, k ko e teuteu ia 'a Tonga ni ke langa 'a e *stadium* ko eni ki ha tu'unga 'oku fakavaha'a pule'anga, ke malava 'a e ngaahi tau fakavaha'a pule'anga 'o fai mai ki Tonga ni. 'A ia ko e fo'i fiema'u ko ia, ko e fiema'u. Ko e taha 'a e fiema'u ko hono hiki ko eni 'a e *Side School* ki he *Commodities Board*, ko e ng ue lahi ia 'e taha. 'Oku 'i ai 'a e Patiseti ki ai ko e 4 mo e poini na'e 'ikai ke kau 'a e silini ko , ka 'oku 'osi fai 'a e tu'utu'uni ke hiki ko e 'uhingá kae fakalahi 'a e mala'e s poti ki ai. Ko e fiema'u ia 'a Siaina, ko e kole atu 'oku 'ikai ke mole 'a e silini, tukuangé mu'a ki he Minisit Pa'anga ke foki mai ke ne sio ange ki he Patiseti, pea 'oku 'i ai p mo e ngaahi..., ka ko e sipoti ia teu fakaha atu kiate kimoutolu ko e pa'anga lahi faka'uli'ulia 'oku fiema'u 'e he ngaahi *federations* kehekehe. Tauange mai ke mou 'inasi 'i he me'a ko eni 'oku fetaulaki mo e Pule'anga, fekuki mo e Pule'anga. Ko e ta'u kotoa p 'oku 'i ai 'a e ki'i s poti ia 'a e fo'i *federation* 'e taha ko e netipolo, mahalo 'e fai tu'o tolu ia he ta'u ki he ngaahi feitu'u kehekehe. Ko e *taekwondo* na'e 'ikai ke lava ia 'ikai ke nau to e 'alu mo kinautolu. 'Oku nau tangi mai nautolu ke 'oange ha pa'anga. Ko e fatongia leva 'o e Pule'angá ia, ke teuteu'i ha silini ke fakalato 'aki 'a e ngaahi fiema'u ko ia.

Kaikehe, te u foki ki he poini, k taki ko 'ene foki mai ko eni 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga pea ko eni na'e 'osi 'ohake p 'i he Kapineti, p *amend* 'a e me'a ko ia. Ka ko eni hang ko 'eku fakamatala, 'oku lahi p 'a e ngaahi me'a fakasipoti ke teuteu'i 'etau fanau ki he sipoti 'i he ngaahi tafa'aki kehekehe, mala'e kehekehe 'o e sipoti pea 'oku fiema'u ki ai 'a e pa'anga lahi.

Ko ia 'oku ou kole atu, ke tuku mai mu'a 'a e faingam lie ko eni ke foki mai 'a e Minisit Pa'anga ke to e fai ha sio ki he me'a ko ia. Pea kapau 'oku ne peh 'e ia 'oku lahi p 'a e pa'anga 'oku lolotonga ma'u he taimi ni, pea fakapekia 'a e me'a ko ia. Ka ko u kole atu p , ke tukuangé p mu'a ki he Minisit Pa'anga, ke ne hanga 'o fokotu'utu'u mai ki he Kapineti pea mo e anga 'o e

pa'anga ko eni 'oku mau lolotonga lava. Manatu'i 'oku 'ikai ha silini ia 'e ma'u, ko e levi 'oku 'ikai peh 'oku 'i ai ha silini peh kuo ma'u. 'Oku t naki, taimi ni p 'oku a'u 'o 3milionā.

Tokanga ke liliu e Lao ki he Sipoti

Dr. 'Aisake Eke: Ko e fakatonutonu atu p Sea, 'oku lolotonga 'i ai 'a e pa'anga, k taki p 'Eiki Pal mia mahalo ko e ta'u fakapa'anga ko eni kuo 'osi, mahalo 'i he ono ia p 7 'a e ki'i levi, 'a ia na'e fu'u sai 'aupito 'a e t naki longomo'ui mai foki 'a e ha'u. 'A ia ko e ta'u fo'ou ko eni...'a ia ko e fokotu'u p ' 5 ko e 'ai p foki koe'uh ko e feliuliuaki, 'a ia kongā p ko e 25 foki na'e 'omai ki he sipoti, 'a ia ko e 10 ai 'a ia ko e 5 p ko eni na'e 'ai ki he levi pea mo e 5 ko eni 'a e hiki ko eni 'a e totongi 'o e tukuha ko eni fe'alu'aki mo e fo'i lao ki he faka'ai'ai ki he ngaahi kautaha. Ko e ki'i me'a faingofua hono liliu, faingofua hono ki'i liliu hake p 'a e me'a mei he taumu'a ta'u, ko e 'Eiki Minisitā Lao ena, ke ne ko e 'uhinga p ke 'oua te tau to e...kataki p ...'oku tau ongo'i kotoa p 'etau 'i heni 'a e kongā ko ia, 'oku tau ongo'i p k taki 'Eiki Pal mia ko e 'oatu p koe'uh ki'i fakavavevave mai liliu'i hake p pea 'osi lava 'a e ki'i me'a faingofua. M 1 .

'Eiki Minisit Polisi: Ki'i tokoni atu p Sea, fakamolemole.

'Eiki Sea: Minisit Polisi!

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea peh ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e ki'i tokoni atu p Sea, kuo 'osi paasi 'i he Kapineti ia 'a e ngaahi *policy directions* ke liliu 'a e lao, pea 'oku lolotonga 'i he Minisit Lao ia pea 'oku 'i ai p hono *process* ki ai Sea. Ko e feinga ke fakatonu mai ki he fiema'u ko ia Sea. M 1 Sea.

'Eiki Sea: M 1 'Eiki Minisit Polisi.

Fe'ao Vakāt : Sea, kole p keu fakatonutonu p ki he me'a 'a e 'Eiki Pal mia. 'Oku 'ikai ke tuku 'a e sipoti k 'oku fai ki he feitu'u kehe. Ko e fakatonutonu Sea, ko e lao ko eni na'e 'uhinga ia ki he'etau *host* 'o e sipoti, pea ko e fakatonutonu ia, pea fai p 'a e sipoti ia, ka 'oku tuku 'etau *host* 'a e sipoti. Ko e ngaahi ng ue katoa 'oku fakahoko ko eni Sea, na'e 'osi teuteu p ia ki mu'a, ko e fakahoko ko ia ko e me'a ke fai ko e kumi 'a e pa'anga pea ko e me'a ko 'e lava 'o fakafoki mai 'a e pa'anga ko 'etau *host* 'a e sipoti, fai mai 'a e S poti, mai 'a e kakai ko ia 'omai 'a e silini 'o fai 'aki 'a e ng ue ko eni ki he kakai ko eni tenau mai mei muli 'o fai 'a e sio sipoti mo e ngaahi me'a *TV* mo e me'a ko ia Sea. M 1 Sea.

'Eiki Sea: Ko ia! Ka ko e ...

<004>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Sea : ... ka koe'uhí 'oku 'ikai ke u lave'í pe 'oku me'a ki f e 'Eiki Minisit Pa'anga ko 'ení, koe'uhí he'oku te'eki ai ke 'omai ha'ane poaki 'ana kiate au, ki he Falé, koe'uhí ke fakahoko

p ki he Kau Minisit , ko e taimi 'oku mou folaú, pea 'omai e tohi ke 'ilo p 'e he Falé feitu'u 'oku ke me'a atu ki aí, na'a 'oku ke me'a koe ki ha feitu'u kehe kae. Me'a mai, 'Eiki N pele.

Lord Tu'i' fitu : Kole fakamolemole atu p , 'Eiki Sea, he to e lave tu'o 2 he Tu'utu'uni ho Falé. 'Oku ou pou pou au ki he fokotu'u kuo ai 'e he Fakafofonga Tongatapu Fika 5. Ke fai ha ng ue 'a e Pule'angá ke maau e lao ko ení. Pea hang ko e me'a 'a e Fakafofonga o Niuá, na'e 'uhinga 'a e lao ko 'o e fokotu'utu'u 'o e lao ko ení, ko e konga lahi ko hono fakahingoa 'oku lave ke fakahoko'aki 'a e sipotí 'i Tonga ni. Ka ko e *two faces*, ta'ofi e sipotí, kae kei fakalakalaka 'a e sipotí. Ko e fo'i laó 'oku kei tu'u p h , pea kapau ko e me'a e 'a e Minisit Polisi, kuo fai e *policy direction*, 'a e Tu'utu'uni 'a e Kapinetí. 'Oku ou tui, 'oku tonu ke maau 'a e *Crown Law* he taimi ni, kapau ko e me'a ia 'oku me'a'aki 'e he Minisit Polisi. Ka 'oku ou loto au, hang ko e me'a 'oku taukave'i 'e he Fakafofonga Tongatapu 5, ke fakafoki mai e laó ki heni, pea fokotu'u ai mo e ' *direction* 'oku tafe ki ai e pa'anga na'e fakalao'i 'e he Fale ni, ke 'oua 'e toe h noa'ia holo, pea nofo ma'u pea mo e Minisit Pa'angá, 'i loto 'o pukepuke maau 'a e pa'anga 'a e Pule'angá, 'i he lao 'e fakafoki mai ko eni, kapau 'e liliu 'a e kupu'i lao ko ení. Mo e ngaahi feitu'u ke fakalao'i ke fai ki ai hano vahevahe, 'a e pa'anga he ko e tukuhau 'a e kakaí. He 'oku 'ikai ke ngofua 'a e pa'anga ko ení, hang ko e me'a 'a e Minisit Pa'angá, he kupu 19, ke fai ha noo pe ko ha toe me'a noa'ia mei ai. Kuo pau ke foki mai p ki he Fale 'o e Feitu'u na, ke fakalao'i kae lava ke ng ue e Pule'angá, 'i he'enua ngaahi tu'utu'uni 'oku fakahoko'aki 'a e pa'anga kuo paasi ai e laó heni, tukukehe ha taimi 'o ha fakatamaki, pe ko ha tau, pe ko ha ngaahi tu'u lavea ngofua 'i he fonuá, kuo pau ke 'i he malumalu ia 'o 'Ene 'Afió, 'i hono fakahoko he Fale ni, pea fakahoko 'e he Minisit Pa'angá 'a e feitu'u ke fakahoko totonu.

Sea, ongo kupu e 2 ko íá, 'oku 'i Fale Alea ni p . Ka 'oku hang ko e me'a 'a e 'Eiki Pal miá, 'oku 'ikai ke u tui ke nau fai p hono vahevahé, i tu'a, 'i he ngaahi *policy direction* 'a e Kapinetí, te'eki ai ke fou atu ke fakalao'i mei Fale ni, he ko e pa'anga ni 'oku t naki mei he kakaí. Malava p ke tau malele noa'ia 'i ha Pule'anga 'oku ne fakah h 'ia'i 'a e loto 'o e kakaí, ka 'oku ta'efakalao ia.

'Eiki Minisit Lao : Sea, ki'i fakatonutonu p .

'Eiki Sea : Fakatonutonu mai. Minisit Lao.

'Eiki Minisit Lao : Ko e ki'i tokoní nounou p , ko e fakatonutonu mo e tokoni. 'Ikai ke 'i ai ha maumau ia 'o e t nakí. Ko e toki taimi ko 'e totongi atu aí. Mo'oni p 'a e Fakafofonga 'o Tongatapu 5 ia, 'oku 'ikai ke 'i ai ha maumau ia 'o e t nakí, ko e toki ta'efakalao, 'a e taimi 'oku 'ave atu aí. Toki tuku mai ia ki heni ke tau hanga 'o vouti. T nakí ia, t naki lahi, ka tau toki hanga 'o 'ai.

Tokanga ki he t naki pa'anga 'a e Pule'anga ke fakalao

Lord Tu'i' fitu : Sea, 'oku mo'oni p 'a e Minisit Laó ia ai, ka 'oku tonu ke ne me'a mai 'a e ngaahi me'a ko ke mahinó. T naki'aki 'a e lao. He ko e taha p eni 'a e fa'unga 'oku fekau'aki ai 'a e *form of Government* 'a Tonga ni, 'oku fetau'at ina'aki 'a e Fale Aleá, 'a e Fakamaau'angá, pea mo e Kapinetí, pea 'oku maama ai 'a e fekaukau'aki mo e Tu'i 'o Tongá, heni. Fakatatau ki he tukuhau, ko e h , ko e h . Ko e fatongia ia e Pule'angá ke nau hanga 'o fakatonu 'i he taimi

totonu 'o makatu'unga 'i he mo'ui 'a e kakaí, mo e fefakatau'akí. Ko e fo'i pa'anga ko ení, 'oku t naki mei he ongo matap e 2, he'ikai toe hao ha taha mei ai. Pea kapau leva kuo tau liliu 'a e ta'u fakapa'angá, mei he'ene makatu'unga 'o e lao ko iá, tonu ke tau fakakaukau lelei. 'Oku 'ikai ko e me'a si'isi'i eni. Ko e fu'u me'a mahu'inga eni, na'a tau hikinima he Fale ni, ko e lao, pea toki hoko mai ai e ta'u fakapa'angá, ko e Lao Fakaangaanga. Fakamata mai e laó ki he Konisit toné, pea hoko ia ko e mata'ikoloa ia. Ko e hao'anga ia e fonuá, malu'i'anga ia e fonuá. Ko 'eku fakamaama ia ki he me'a ko 'a e Minisit Laó, ke me'a fakalao mai, kau 'ai atu e tafa'aki ko kae

'Eiki Sea : Me'a mai.

<006>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Sea: ...Fakatonutonu mai 'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisit Lao : Ko 'eku fakatonutonu nounou p he ko e miniti p 'e 2. Ko e t nakí 'oku 'ikai ke ta'efakalao. T naki, na'e 'anef ha ma'u pa'anga lahi 'a e fonua? T naki mai ia, ko e taimi ko ia te tau toki hanga ai 'o 'ai ke liliu 'a e me'á, pea tau toki 'omai ki heni. Ka 'oku 'ikai ke kovi 'a e t naki.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa : Sea, ki'i fakamolemole p . Tapu p mo e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Fale 'Eiki ni. Mahalo 'oku sai ke tau 'ai angé 'o hulu'i angé ke mahino ki he kakai 'o e fonua. Koe'uhí he 'oku fai 'a e fakafekiki 'i he Fale ni, fakahoko atu 'e he ongo t pilé 'oku ta'efakalao, me'a mai 'a e Minisit Laó 'oku 'ikai ta'efakalao. Kau 'oatu 'a e ki'i fakat t . Ko e levy ko ení, na'a tau hikinimá, ke 'ai ki he sipoti. Sai, lolotonga t naki p ia ki he sipotí, kae hili ko iá, kuo 'osi tuku 'a e sipotí ia. 'Oku ui ia ko e h ? Ko e t naki levy k k 'aki 'a e lao k k .

'Eiki Minisit Lao : Fakatonutonu Sea.

Lord Tu'ilakepa : 'Oua te ke toe fakatonutonú Minisit he ko e tonu tahá ia. Ko e 'osi ko iá pea toki.. ko e me'a ko ia 'oku ou tui ki he me'a 'oku 'omai 'e he Minisit Polisi, 'e amend leva 'a e laó 'aki 'ho'o fie ma'u 'a e Feitu'u na, ko e k k ia p ko e tu'unga ia 'oku 'ikai ke tau tui ki he founa ko ia.

'Eiki Sea : 'E 'Eiki N pele, ki'i me'a mai p kae tuku ke fai mai p 'a e fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa : M 1 Sea.

'Eiki Minisit Lao : Ko e k k nai eni? Na'e palani ki he sipoti pea kuo liliu 'a e taumu'a. 'Oku lahi 'a e ngaahi fiema'u ia 'oku 'ikai ko e sipoti p . Taimi ko 'e liliu ai 'a e taumu'á, 'e to e foki mai p ki heni. Ka ko e t naki ko eni pa'anga 'a e fonuá, he 'ikai ke fakamoleki noa'ia. 'E 'omai

ki heni, pea tau toki hanga 'o fakakaukau'i ai. 'Oku 'ikai ko ha fonua tu'um lie eni ke ta'efai ai ha t naki.

'Eiki Sea : 'Oku ou tui, ..ko e tu'u ko ia he taimi ní, 'oku 'osi 'oku fakalao p hono t naki, he 'oku te'eki ai ke *repeal*, 'oku te'eki ai ke tamate'i 'a e lao. Ka koe'uhí na'a tau fai foki 'a e alea mo e feme'a'aki 'i he Patiseti. Pea na'e 'i ai 'a e tu'utu'uni, ke ta'ofi hono *host* mai 'a e 2019 ki Tonga ni, ka koe'uhí he na'e 'i ai 'a e ngaahi pa'anga na'e tali, koe'uhí ke tokoni ki hono *host* 'o e va'inga ko ení 'a e Pasifikí ki Tonga ni. Ko hono fakalelei'i 'a e ' ngaahi 'apiako, ki he nofo ai. Ko e ngaahi me'a kehekehe na'e 'uhinga hono tali ai 'a e lao. 'A ia ko e ngaahi taumu'a peh . Pea neongo kuo paasi 'a e Patisetí, na'e 'ikai ke tamate'i 'a e laó, pea 'oku kei fakalao pe 'a hono t nakí, ka 'oku t naki ki he taimu'a kehe, ko e fakalelei'i sipoti. Ke fakalakalaka 'a e sipoti. 'Oku 'ikai ke 'ave ia ki he me'a na'e 'uhinga ai tonu hono 'uluaki kamata. Kae me'a mai 'Eiki N pele mahalo ko e me'a ia 'oku ..

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'oku tau faka'amu ange 'Eiki Sea ke 'ai e ke to e mahino ange ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua. Koe'uhi ko e ' pangik p ko e ngaahi feitu'u 'oku fetongi pa'angá, ko nautolu 'oku t naki ai 'a e silini ko ení 'Eiki Sea. Kapau 'e 'ave fakafo'ituitui, p tukuange kia tautolu, tau fakat t ki he Fale ni. Me'a mai leva 'a e Feitu'u na, ko 'etau taumu'á ko e 'ai ki he sipoti. 'Io, te mau foaki atu he 'oku 'i ai 'a e lao ke 'ave ki he sipotí, fakafo'ituitui. 'Ohovale p kuo me'a mai 'a e Feitu'u na, t naki mai kae toki 'oatu 'a e taumu'á, kuo liliu 'etau taumu'a, 'e 'ikai ke u toe fie 'oatu 'e au, ta'epau 'a e me'a ia 'oku ke me'a mai'aki. Ko e fakat t mo'oni ia 'a e fa'ahinga t naki 'oku fai he taimi ni. 'Oku 'ikai ke totonu ke fai peh 'a e Fale ni, ke tau t naki 'a e *levy* he taimi ni, ta'ofi, ta'ofi he ko e 'uhingá 'oku 'ikai ke fakalao 'a e founa ko ia. Fokotu'u 'a e sipotí...

'Eiki Minisit Lao : 'Eiki Sea kau fakatonutonu atu.

Lord Tu'ilakepa : 'Ofa mai 'Eiki Minisit 'oua te ke to e fakatonutonu he 'oku hala.

'Eiki Minisit Lao : Ko e fakatonutonu he ka 'ikai te ke longoa'a p koe 'o taki hala.

Lord Tu'ilakepa : 'E 'ikai ke u taki hala he 'oku 'osi 'oatu 'a e me'a mo'oni.

'Eiki Minisit Lao : 'Oku 'ikai ke ta'efakalao. T naki p ia he he na'e 'ai ke t naki. Ko e taimi ko te tau toki liliu ai 'o 'ave ki ha me'a 'e tahá, 'e to e foki mai p ki he Fale ko ení, ke tali p 'ikai.

'Eiki Sea : Hou'eiki, 'oku ou tui ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e Minisit Polisi, ko e me'a ia 'oku totonu ke fai. Ta'ofi 'a e me'a kotoa, 'uluaki fai 'a e me'a ko , 'omai ki he Falé, tali 'a e me'a ko iá, pea hoko atu leva hono t naki. Ka ko e t naki he taimi ní, 'oku ta'efakalao. 'Uluaki fai 'a e me'a ko ena ko na'e 'uluaki fokotu'u mai 'e he 'Eiki Minisit ...

<008>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Sea: Polisi, ko u tui ko e me'a ia 'oku tonu ke 'uluaki fai. Ko e me'a kotoa p 'oku tau ng ue'aki ko e Fale fa'u lao eni pea 'oku tonu ke tau 'ilo e founa 'oku tau ng ue'aki he 'oku ou tui ko e tu'u hotau Fale he taimi ni 'oku, 'oku 'ikai ke 'ilo p ko e h 'etau 'uhinga 'etau mai ke 'ai e fa'u e lao mo e ngaahi me'a kae hili ange ko tautolu p 'oku tau to e maumau'i e lao. Ka 'oku tonu ke tau ng ue fakapotopoto, fakakaukau fakapotopoto mahalo ko ha me'a p ke ki'i, to e, ke fai, 'uluaki fai e ng ue ko ia ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ko u tui ...

'Eiki Minisit Polisi: Faka'osi atu ai p ...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Polisi.

Kole fakamolemole koe'uh ko e tuai fakatonutonu Lao ki he Sipoti

'Eiki Minisit Polisi: 'E m l 'aupito Sea 'o e tali ke to e tu'u tu'o ua hake e motu'a ni. 'E Sea ko e, ko e ki'i kaveinga eni 'oku pelepelengesi na'e feme'a'aki e Kapinetai fekau'aki mo e ngaahi lao ko 'eni. Ko hono mo'oni foki Sea ko e ngaahi lao ko ki he T naki Pa'anga ki he Sipoti ko hono *define* ko 'o e fo'i lea ko e sipoti he fanga ki'i lao 'oku peh ia, Sipoti ke fakahoko 'i Tonga he 2019. Ko e ki'i fo'i palopalema ia. 'A ia ko e feinga ke liliu e fo'i lea ko ia, Sipoti ke fakahoko ia he 2019. 'Oku kei tu'uma'u p foki e sipoti ia k 'oku 'ikai ke kei fakahoko mai ki heni. Ko e ni'ihi 'e, na'e 'i ai e taha 'o e ngaahi lao ko eni ia na'e tali ia 'e he Kapinetai ke fakapekia *outright*. 'A ia ko e, ko e Lao ko ki he *Incentive*, kae tuku ange 'a e ni'ihi ko ko e taumu'a p Sea ke tafe mai 'a e pa'anga ko hono 'uhinga 'e kei teuteu'i p e sipoti 'i Tonga ni, 'e kei teuteu'i p e f nau sipoti ki he 2019. Pea ko e ki'i feinga ia ke fakakakato mai ko e *process* ko ia na'e 'osi *striker* he 'osi p ko e paasi e mahino ko ki ai ke fai e sipoti 'i Tonga ni. Pea 'oku 'i ai p 'a e kole fakamolemole ko hono 'uhinga ko e tuai e ng ue ko eni kuo fakahoko mai. Pea 'oku 'i ai mo e ngaahi lao kehe 'oku tokanga ki ai 'a e Pule'anga ke *prioritize* mai ka ko e ki'i t nounou ko ia Sea he tuai mai ia 'oku 'i ai 'a e kole fakamolemole ai, kae kole p ho'omou tokoni ke tuku ange mu'a ke fakakakato mai 'e Hou'eiki N pele ko hono 'uhinga p ko e fonua fakalukufua 'e kei lele p e sipoti, 'e kei fai p 'a e langa kae tuku ange mai mu'a ke fakakakato 'a e, 'a ia ko e laum lie 'oku fai'aki e ng ue 'oku kei, ko u tui p 'oku tonu ko e mata'itohi ko 'a e lao ko ia ia 'oku feinga ke fakakakato mai ke tonu. Ka mou k taki p ko e kole ho'omou poupu. Ko e ki'i kole p ia Sea. M l .

'Eiki Sea: Ko ia m l 'aupito 'Eiki Minisit Polisi k ko e me'a p ko 'etau to e nofo ko ke tau hanga 'o faka'uhinga'i e me'a 'oku tau hanga 'o tali, ko e me'a ko ia, ka na ko e faka'uhinga'i mai 'e he Fakamaau'anga ko u tui ko e totonu taha p ia he ko e fale ia ko e feitu'u ia 'oku fai ai hono fakatonutonu mo hono fakama'ala'ala mai e ngaahi lao ko eni 'oku tau, 15?

S miu Vaipulu: M l Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai.

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Fale 'Eiki ni. Ko 'eku, 'i he'eku vakai ko ki he me'a ni Sea 'oku mahino 'oku fiema'u ke fakatonutonu e ' lao. Kuo tau mu'a 'etau tali

'e tautolu e ' patiseti ka na'a ku 'osi fakahoha'asi e Fale ni 'oku ta'efakalao. Ko eni kuo 'ai mai ke toki fai hono fakalelei'i. Fakahoko e ng ue kae toki fakalelei'i. Ko u fokotu'u atu 'e au, tau tuku, 'oleva ke 'omai e ' lao ke 'ai fakalelei ka tau toki ng ue. 'Ikai ke 'i ai hano 'aonga ia Sea 'etau fakahoko fatongia ma'ae fonua lolotonga 'oku tau, 'oku mea'i lelei p 'e he Hou'eiki 'o e Fale ni 'oku hala e me'a. Ka 'oku tau fetakai p hono fai. Ko e faihala ke tau ki f ? Ko u tui 'Eiki Sea 'e fakapotopoto ange ke tuku 'a e me'a ko eni he 'oku t naki tukuhau, 'o a'u ki he, na'e fakah , fakah kiate au 'Eiki Sea 'e he mat pule 'e taha, ko 'ene pa'anga na'e 'omai mei muli he ki'i kautaha 'i *Post Office*, na'e to'o makehe 'a e totongi ia ko 'a e *levy*. Na'e fekau ia ke ne totongi kehe ia mei he'ene pa'anga. 'Eiki Sea kuo taimi ke tuku hono pehe'i e kakai. 'Oku totonu ke tau fakakaukau lelei, tuku, tau tali ke fakalelei'i e lao koe'uh ko e toenga e kakai 'o e fonua. Ko 'etau kei hoko atu ke h ? H hono 'aonga 'etau hoko atu k 'oku 'ikai totonu?

<009>

Taimi: 1045 – 1050

S miu Vaipulu: Fokotu'u atu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 16.

'Akosita Lavulavu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakatapu heni ki he 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu foki heni ki he Hou'eiki N pele peh foki 'eku fakatapu heni ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea, m l mu'a ho'o laum lie lelei ki he pongipongi ni Sea. Pea 'oku ou tui Sea ko e taha eni ha ngaahi *issue* mahu'inga 'aupito he na'e taha eni ha ngaahi *issue* na'e *raise* lahi 'aupito 'i he 'a'ahi Faka-Fale Alea 'a e finemotu'a ni Sea. Pea 'oku ou tui 'oku fiema'u ke fai ha ng ue fakavavevave ki heni.

'Eiki Sea ko e palopalemá kuo tau fanongo ki he ngaahi palopalemá Sea. Ko u kole atu Sea, ko u fokotu'u atu ki he Feitu'u na ke fai tu'utu'uni mu'a 'a e Feitu'u na. Fiema'u ke 'ilo Sea p 'e fakah mai ha lao ke fakalelei'i 'a e ngaahi lao ko ení p 'ikai. Pea ua ki aí, pea 'e fakah mai 'afe'ia. He ko e talu eni 'eku fanongo Sea he ngaahi m hina kuo hilí 'e fakah mai, 'e fakah mai. 'Oku te'eki ai ke h mai ha me'a Sea. K ko u kole atu Sea, fai tu'utu'uni e Feitu'u na, fakah mai ha lao p 'ikai, 'e fakah mai p 'ikai pea 'e fakah mai 'afe'ia. Ko e me'a ia 'oku fiema'u ke tau fanongo ki aí Sea. 'Osi mahino e palopalemá ia. Fakam l atu Sea he ma'u faingam lié.

'Eiki Sea: Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Tapu mo e Feitu'u na Sea, fakatapu mo e Hou'eiki M mipa e Falé. K taki mu'a p 'e 'i ai ha Fakafofonga te ne talamai angé 'i he *foreign exchange levy* na'e tohi'i mai ai ko e sipoti 2019.

'Eiki Sea: Me'a mai

Dr. 'Aisake Eke: Tapu p mo e 'Eiki Sea mo e me'a. 'Io, ko e talí ia. Mou me'a hifo p ki he me'á. Na'e 'ai 'a e pa'anga k toa ko ení ia ki he uafe, ki he sipotí. Pea 'oku fakangata p ia 'i he 'aho 30 ko 'o Sune 2020. Koe'uhi foki ko e 'osi, fai e sipotí 'i Siulai, 'i Siulai ko 2019. 'A ia

'oku t ia he ta'u fakapa'anga ko iá. 'A ia 'oku tatau ia pea mo e 'ai ko eni e tu'utu'uni 'i he fo'i lao ko eni faka'ai'ai ko eni ki he, 'a ko eni ki he *incentive* pea mo e ki'i fo'i tu'utu'uni ko eni ki he, 'a ko ki he me'á, ki he tukupau ko eni ko 'a e fononga'aki ko he vakapuná. Pea 'ikai ngata aí, ko e kupu 3 ko lao ko ki he pa'angá, ko e lao ke fakah atu 'a e pa'anga ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'angá, kupu 3. 'Oku 'asi ai, 'a ia ko e kongá ia he tafa'aki ki he laó. 'Oku tau 'oatu e pa'anga ko ení.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ki'i kole p 'aku ia. Fakam l ki he Fakafofonga 5. Ka ko e fo'i kupu f ko . Ko 'eku kole p 'aku ke fakama'ala'ala p he 'oku 'ikai ke, ko u lolotonga sio eni he lao ko 2015 p ko e kupu f ko 'oku ke 'uhinga ki aí.

Dr. 'Aisake Eke: Fo'i kupu ko 'oku peh ko e taumu'a 'a e pa'anga ko ení..

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku 'ikai ke, ki'i me'a hifo p .

Dr. 'Aisake Eke: Ko ia. Pea 'oku 'asi ia 'i ai.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'I he kupu fihá ko Fakafofonga.

Dr. 'Aisake Eke: Pea 'ikai ngata aí ko e ki'i, sai p kapau 'e 'asi e fo'i laó ka 'oku to e 'asi p mo ia 'i he *explanatory note* ko fakamatala ko fo'i laó.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Io ka ko e fo'i laó ia 'oku 'ikai ke 'asi ia ai.

Dr. 'Aisake Eke: Ko ia. 'Oku 'asi ai ko hang ko 'eku laú, ko e me'a 'oku 'osi ai ko lao ko ení 'i he uaafe.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'A ia ko e me'á Fakafofonga ki he lao f . Ko e *exchange levy*.

Dr. 'Aisake Eke: Ko e *levy*.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'A ia ko e 4 ia ko e *rate of levy*.

Dr. 'Aisake Eke: *Penalties e 5*

Dr. 'Aisake Eke: Ko ia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e 3, *foreign exchange levy impose*.

Dr. 'Aisake Eke: Ko ia. K toa e, ko e fo'i lao ko eni, kaekehe, k toa e me'a ko eni. Kapau te ke ki'i me'a p , 'oku 'ikai ke u ma'u e fo'i laó he taimi ni. Pea mo e taumu'a ko , hang ko 'eku laú. Ko e taumu'a na'e 'ai e fo'i lao ko ení pea me'a 'oku 'asi ai ko fakangatá.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Ikai nau tokanga p au ia.

Dr. 'Aisake Eke: 'Ai p 'e au ko e motu'a ni na'a ku fakahoko e fatongia ko ení.

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakama'ala'ala mai. Ko e 'uhingá ke fakama'ala'ala mai 'a e fo'i me'a ko ke liliú he ko e 'uhingá ko e, 'uhingá ke tokoni mai ki he ng ue ko eni. He ko tu'u ko he taimi ni e laó, 'oku 'ikai ke 'asi ai e Sipoti ia e 2019, 'a e fo'i lao ko 'a e *levy*. 'Ai p ke tokoni ko e 'uhingá ke fakavave'i .

Dr. 'Aisake Eke: Sai. Ka 'o kapau 'e 'osi p eni ia mau ki'i h atu 'o ki'i laulau mo e kautamá ki hono ki'i 'aí.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ka ko e 'uhingá p ki he tu'u ko 'a e laó ia 'oku 'ikai ke ..

'Eiki Sea: 'E Hou'eiki. Neongo ai e ngaahi me'a ko ení. Ko e 'omai ko ' miniti ko 'a e Fale Alea 'i he ngaahi alea'i na'e fai 'i he taimí. Na'e fai taha hono, ke tali e lao ko ení koe'uhí ko e 2019. Fo'i 2019 'oku ne *cover* k toa e ' me'a ko iá. Ka ke to e peh mai ko e ko ho'o sipoti mo ha me'a. Ko e 2019 ko e 'uhinga ia na'e tali ai e lao ko ení, na'e taumu'a ki he *host* 'e Tonga ni 'a e 2019, *game* ko ia 'a e Pasifikí.

'Eiki Tokoni Pal mia: M l Sea. Ko ia, ko e kole p ia ko e 'uhingá ke tokoni mai ke fakavave'i e ng ue he ko e 'uhinga 'oku mau *go through* eni he laó Sea. Ko e 'uhinga p ia e kole fakama'ala'alá. M l .

Dr. 'Aisake Eke: (*mate maika*) Poupou atu Sea ki he me'a ko iá. ... (*mate maika*)...

'Eiki Minisit Lao: Ko 'eku ki'i tokoní p 'aku Sea. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e ta'efakalao 'i he t naki ko ení. Ko e laó ia. Ko 'ene fakapotopotó mo 'ene fakavalevalé, me'a kehe ia. Ko e laó Sea. Ka 'oku tau ongo'i ngalingali 'oku 'ikai ke fakapotopototo, tau hanga 'o liliu, ka ko e laó . 'Oku 'ikai ta'efakalao.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

<001>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Sea: ...'Eiki Minisit ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e f me'a'aki 'oku fakalao p hono t naki he 'oku te'eki ke tamate'i 'a e lao ka 'oku ta'efakalao hono t naki 'oku 'ikai ko e 'uhinga ki ai. Pea ko hono nounou fai mo *repeal* e me'a pea 'omai 'a e lao faka'uhinga ki he fakalakalaka e sipotí kae fai mo tali e me'a ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i kole p ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Fokotu'u ke 'ave Lao ki he Sipoti ki he *Ombudsman*

Lord Tu'ilakepa: Koe'uhí p , fakamolemole p Minisit Lao ko u fokotu'u atu au ke 'ave mu'a ki he *Ombudsman* ke nau 'omai hanau tali. Ko e tangata'eiki tapu mo e Feitu'u na na'a

tau, na'e fuakava'i 'i Fale ni. 'Omai 'ene tali fekau'aki mo e me'a koe'uhí ke fiem lie e Minisit Lao fiem lie mo e Hou'eiki.

'Eiki Pal mia: 'Ave ki he h ?

Lord Tu'ilakepa: 'Ave ki he *Ombudsman*.

'Eiki Pal mia: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ke 'omai ha'anau tali.

'Eiki Sea: Me'a mai e...

Lord Tu'ilakepa: Sea ko e Feitu'u na 'oku ...

'Eiki Pal mia: Kuo fe'unga 'a e ' f me'a'aki pea 'oku m hino ki he Pule'anga 'a e me'a 'oku tonu ke nau fai ke tuku mai mu'a ha faingam lie ke ...

Lord Nuku: Sea ... mau fie fakahoha'a atu ki ai 'Eiki Sea fekau'aki mo e me'a ko eni...

'Eiki Pal mia: ... ke hoko atu eni fakamolemole.

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Pal mia: 'Oku 'i ai p 'Ateni Seniale ke fai ki ai 'a e talanoa ki ai 'anai ke ne to e fakapapau'i mai ko e h 'a e tu'unga. Ko e fale'i ia ko 'a e Pule'anga ia. Ka ko u kole atu tau fakamokomoko p he 'oku 'ikai ke mole 'a e silini. Ko e silini ko eni 'oku tuku lelei p 'i Fale Pa'anga pea kapau ko e loto ia 'o e me'a ia 'o fakatatau ki he fale'i 'a e 'Ateni Seniale ke fakafoki kapau 'oku peh fakafoki e silini lava, kei lava lelei. Ka ko u kole atu 'e fai e ng ue ki heni fai e talanoa mo e 'Ateni Seniale 'anai ko e fale'i fakalao ia 'a e Pule'anga. Ko e h 'ene tu'utu'uni tali mai ka 'aefiafi. Ka ko u kole atu ke tau hoko atu ki ha ngaahi *issue* kehe 'ikai ke mole e silini 'oku kei tuku lelei p .

'Eiki Sea: 'Eiki N pele.

Lord Nuku: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e, 'oku 'i ai e ngaahi me'a mavahe ia fekau'aki pea mo e fonua ka ko u fie lave atu 'a'aku eni ia ki he me'a ko 'oku fai ki ai e f me'a'aki he taimi ni. Ko e Patiseti na'e paasi e Patiseti na'e liliu mai he 'e Pule'anga 'a e Patiseti 'o to'o e s poti pea to'o ai pea mo e 2019 kae 'alu e taumu'a ko e fakalelei'i 'o e s poti. 'I he paasi ko 'o e Patiseti ko 'o e ta'u ni 'Eiki Sea...

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu atu. Ko 'eku fakatonutonu ko u kole atu 'oku 'i ai e aofangatuku 'o e ng ue 'a e Pule'anga ko eni ko e 'Ateni Seniale.

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

‘Eiki Pal mia: Pea ko u kole atu ...

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atu au ‘a e ‘Eiki Pal mia Sea ...

‘Eiki Pal mia: ... kapau ‘oku me’a mo’oni kapau ko ‘enau mo’oni, mo’oni p ia fai leva e ...

‘Eiki Sea: Ka ‘oku m hino p ia ‘e ‘omai ‘a e fakatonutonu ‘a e ‘Ateni Seniale.

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha’a atu ‘Eiki Sea ...

‘Eiki Sea: Ka ke faka’osi mai koe.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakahoha’a atu ‘a’aku ‘Eiki Sea na’e fai e liliu ke to’o e taumu’a kae kei t naki p silini ki hono fakalelei’i ‘o e s poti. ‘I he ‘aho ni ‘oku hala ‘a e taumu’a ko ia ko e lao ko na’a ne tu’utu’uni ke t naki. Pea ko e ‘uhinga ia ko ka na’e ‘osi fai e fo’i liliu ia pea to’o e, ‘a e 2019 ia. ‘Oku ke mea’i p na’e to’o ‘a e 2019 mei he Patiseti kae ‘omai e tohi liliu mei he ‘Eiki Minisit Pa’anga ke hoko atu p t naki ‘o e silini. Pea na’e to’o ai e fiha ? 13 miliona ? Ko e fakalelei koe’uhí kae liliu e liliu ko eni Sea. Pea na’e ‘osi fai ia ‘i he Patiseti ko ‘o e ta’u ni ‘Eiki Sea.

Poupou ke ‘ave Lao ki he Sipoti ki he *Ombudsman* ‘o ‘ikai ko e ‘Ateni Seniale

Ko ‘ene tu’u ko he taimi ni ‘oku talamai he ‘e *levi* mo e ‘ fakamatala pea mo e miniti mo e me’a kotoa na’e tu’utu’uni ‘a e Lao *Levi* pea mo e Lao ko ki he Folau mo e Lao ko ki he ngaahi Mon ‘ia ki he 2019. ‘A ia ko ‘oku ne hanga ‘o fakafepaki’i ‘a e anga ko ‘o e t naki silini. ‘A ia ‘oku me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisit Lao t naki p ia he ‘oku fakalao. Ko e taimi te tau toki foaki atu ai pea me’a mai leva ia ‘o talamai ‘oku hala. ‘A ia ‘oku ‘ikai ke mau tui peh . Ko e me’a ko ko u fokotu’u atu ko fekau’aki ko mo eni ‘Eiki Sea na’a tau hanga ‘omai ‘a e *Ombudsman* ka ‘i ai ha me’a ‘oku f t kehekehe ai e Fale ko u fokotu’u atu ke, kapau ko e ‘Ateni Seniale tau’at ina e ‘Ateni Seniale kapau ko e founa ia ‘a e Pule’anga. Ko e fokotu’u atu eni ‘a e Fale Alea ke ‘ave ki he me’ang ue ko ‘a e Fale Alea, *Ombudsman*. Pea ko u fokotu’u atu ke p loti’i ke ‘ave ki ai Sea.

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu Sea.

‘Eiki Sea: Fakafofonga 13

Veivosa Taka: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea fakatapu ki he Hou’eiki N pele pea peh foki ki he Hou’eiki Kapineti. Sea ko ‘eku fakatonutonu fekau’aki pea mo e liliu e, ‘a e lao mei he *host* e s poti ...

<002>

Taimi: 1055-1100

Veivosā Taka: ...ki hono fakalalakala'i e sipotí. Ko 'eku fakatonutonú Sea 'oku tonu pe e fokotu'utu'u ko iá. 'Oku 'ikai ke peh ia 'oku tau ta'ofi e sipotí, ka tau hanga 'o fakalalakala'i 'a e kelekelé, Lao ki he kelekelé, Lao ki he ... ko e me'a 'oku ou 'uhingá ko e sipotí p Sea. 'Oku 'ikai ko 'etau

'Eiki Sea: M 1 13.

Lord Nuku: Ko 'eku fokotu'u atu ia. Kuo u fokotu'u atu pea kapau 'oku pou pou'i ke p loti'i, 'ave ki he *Ombudsman* ke ne hanga 'o solova mai e me'a ko iá. Hono fakalao mo hono tu'unga ta'efakalao pe ko e h e 'uhinga 'a eni ko ... he 'oku fet 'aki e Falé he 'aho ni he ta'efakalao mo e fakalao pea mo hono ng ue'aki e siliní Sea. Ke 'uhí, ko e me'a ko 'oku 'ai ke u hoko atu ki aí, ka ko 'eku fokotu'ú ia pea 'oku ou tui ko eni 'oku pou pou'i.

'Eiki Sea: Hokó, 17.

Fe'ao Vakāt : Tapu pe mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he M mipa e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko e fakahoha'a nounou p Sea, pea 'ikai ke u to e lave au ki he ... mahalo ko e tafa'aki ko ki he laó Sea, kuo u pou pou au ki he me'a ko na'e me'a ki ai e Minisit Polisi, ke liliu ko 'a e laó pea mo e 'u me'a ko eni 'oku lolotonga fakahoko 'e he Kapinetí. Sea ko e ... mea'i pe he Feitu'u na he taimi kotoa 'e pou pou pe motu'a ni ia ki he sipotí he 'oku ou lave'i 'a e ngaahi mon 'ia mo e ngaahi faingam lie 'e ma'u 'e he fonuá, 'e he to'utupu e fonuá pea mei he sipotí Sea. Lahi e ngaahi me'a kehe 'oku fai e fie lave ki ai Sea, ka 'oku ou tui pe au ia ki he 'Eiki Pal miá ko e Minisit Sipotí 'a e mahu'inga ko 'a e palani ko ki he fakalalakala 'o e sipotí. Ko e h 'a e tefito'i palani pea mo e anga 'a e tu'u ko ki he kaha'ú ki hono fakalalakala'i 'o e sipotí kuo u tui mahalo ko e fo'i fakat t 'oku mahu'inga ke tau sio ki ai Sea. Ko e toenga ko ngaahi ng ue kehé Sea 'oku ou tui 'e lelei p ki he fonuá, makatu'unga kapau 'e ai ha palani totonu pea mo lelei ke fai ha sio ki aí, ka ko e anga pe fakahoha'a 'a e sio ko ki he palani ki hono fakalalakala'i ko 'a e sipotí mo e ngaahi ' me'a ko ke fakahoko ki ai e sipotí. Sea 'oku mahu'inga'ia p ke 'omai e ngaahi me'a hang ko e liliu e laó, 'a e 'u me'a 'e *specific* pea taumu'a totonu ki hono liliu e lao ko eni ko ki he t naki ko ngaahi s niti ko ení, ko e me'a ko ki he t naki ki he sipotí Sea 'oku ou kei pou pou pe au ki he sipotí, ke fakalahi e ngaahi faingam lie ma'a 'etau f naú, ka ko 'eku faka'amu p 'a e palani 'a e Pule'angá 'i hono fakalalakala'i 'a e sipotí Sea. M 1 .

'Eiki Sea: 15.

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko 'eku 'ai pe au ke u tali atu ki he fehu'i ko pe na'e 'ai e *levy* ki he Sipoti e 2019? 'Eiki Sea 'oku fakapapau'i mai ia 'e he ... ko e *Regulations* 'o e 2016, ne talamai he kupu 6, 'e *repeal* e lao ko ení, 'a e *Regulations* mo e lao ko ení 'i he 'aho 30 'o Sune 2020. Ko e me'a ia 'oku ne fakapapau'i mai e kaveinga na'e 'ai ai e *levy*.

'Eiki Sea: M 1 . 16? 'O, 'Eiki Minisit

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale ni kae 'at ke fai atu ha ki'i lavelave p he kaveinga mahu'inga ko eni kuo fai ai e t langá.

Kuo u tui au kuo mahino mai kia tautolu 'oku tau pou pou kotoa p ki he sipotí. Ko e fo'i kongá ko eni 'o e 'ai ke liliu 'o e...

Lord Nuku: Kuo u fakatonutonu atu, 'oku 'ikai ke tau pou pou ki he sipotí he na'e 'ikai ke tau tali. Ko 'eku fakatonutonu ia ki he 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea 'oku 'ikai ko e ... ko 'eku

'Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu. Hou'eiki kau lau atu e me'a 'oku 'asi he Patiseti he peesi 34, Fokotu'utu'u Patiseti ki he 2017/2018. Pea ko e 33.1 'oku peh

Lord Nuku: Sea ko 'eku fehu'i ko ki he 'Eiki Pal miá?

'Eiki Pal mia: Ko e fakatonutonu eni.

Lord Nuku: 'Ikai ko e fakatonutonu eni.

'Eiki Pal mia: Ko e fakatonutonu eni.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu eni.

'Eiki Sea: 'Uluaki, tuku ke 'uluaki me'a mai e 'Eiki Pal miá ke ne lau mai e me'á pea 'osi pea toki ...

'Eiki Pal mia: Ke lau'i atu e me'a ko eni 'oku 'asi

'Eiki Sea: ke tau fanongo.

Lord Nuku: 'Ikai ko e 'uhinga ko 'eku 'Eiki N pele ki á Sea, ko e tohi ko 'oku ne me'a mai á mahalo na'e liliu tu'o 3. Pe ko e f 'a e ...(kovi e ongo)...

'Eiki Sea: Ko e tu'o 5 eni. Me'a mai.

'Eiki Pal mia: Liliu fakamuimuí eni k taki. Fakalakalaka'i e Sipotí mo e Ngaahi Ng ue kehe. Kuo vahe'i 'e he Pule'angá he'ene Patiseti 2017/2018 'a e 5 miliona, 'a ia 'e fakahoko'aki 'a e ngaahi fale pea lau atu , 'alu atu, 'alu atu ai. Langa fo'ou e 'Apiako Ma'olunga 'o Tongá

Lord Tu'ilakepa: Peesi 34.

'Eiki Pal mia: 34. Fakalakalaka'i 'a e Sipotí mo e Ngaahi ng ue

Lord Tu'ilakepa: F 'a e ki'i palakalafi ko ia he 34 fakamolemole 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: 33.1.

Lord Tu'ilakepa: 33.1. 'Io.

Veivosa Taka: Sea, kole atu mu‘a ki he motu‘a ko ke me‘a ki lalo kae ‘omai .

Lord Tu‘ilakepa: Ki‘i ‘oleva hifo ‘a e Feitu‘u na ka tau muimui‘i ‘etau ng ué, kae‘oua ‘e

‘Eiki Pal mia: Kau faka‘osi atu mu‘a.

‘Eiki Sea: Faka‘osi mai koe ‘Eiki Pal mia.

Lord Tu‘ilakepa: Peesi 34, 33.1 ...(kovi e ongo)...

‘Eiki Minisit T naki Pa‘anga H Mai: ‘Eiki Sea, kuo u peh ‘e au ko e fakatonutonu e ‘Eiki Pal miá he motu‘a ni. Ko eni ia kuo fakatonutonu e ‘a e Hou‘eiki.

‘Eiki Sea: Ki‘i me‘a hifo ki lalo ‘Eiki N pele. Faka‘osi mai ‘Eiki Pal mia ‘a e

‘Eiki Pal mia: Ko e fakalalakaka‘i ‘o e Sipotí mo e Ngaahi Ng ue kehe. Pea ko eni ‘oku mou to e foki ang ki ho‘omou me‘á pea mou to e foki mai ‘a efiafi he‘etau h ‘a naí ke tau taha. He ‘ikai ke u lava ‘e au ‘o lau kakato atu.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘Eiki Pal mia ‘oku mahino pe ko e fokotu‘utu‘u mai ia ko ená, ko e 'uhingá ko e taumu‘a ia ‘a e Pule‘angá. Ka koe‘uhí ko e laó.

Lord Tu‘ilakepa: ‘Eiki Sea, fakamolemole ko e 33.1 ko e Sipoti ‘a e Pasifikí ki he 2019, ‘oku ‘ikai ke ai ha fakalalakaka‘i ai. ...(kovi e ongo)...

‘Eiki Sea: ‘Eiki N pele mahalo ko e

Lord Tu‘ilakepa: Ko e Pangik Fakalalakaka ‘Esia p mo Papua *New Guinea*

‘Eiki Sea: Ko e *revise* f ena? He ko e tu‘o 5 foki hono *revise* mai e Tohí.

Lord Tu‘ilakepa: Ko e tohi eni na‘e me‘a mai mo e ‘Eiki Pal mia ‘o

‘Eiki Sea: Fakamuimui tahá ena?

Lord Tu‘ilakepa: Ko e fakamuimui tahá eni na‘e me‘a mai ki aí. ‘Oku ‘ikai ke ‘asi ai ha fakalalakaka‘i e sipotí.

‘Eiki Sea: ‘Ai na‘a ‘oku kehekehe ho‘omo *revise version* e me‘á.

Lord Tu‘ilakepa: Ko ia ‘oku ou ‘ai atu ai, ‘oku ou ‘ai atu ki he Feitu‘u na ke

‘Eiki Sea: Mahalo ‘oku sai Hou‘eiki ke tau ki‘i m 1 1 ai. M 1 .

(M 1 1 e Fale)

<003>

Taimi: 1120-1125

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale aleá. (Lord tu'ivakan .)

'Eiki Sea : Hou'eiki, mahalo 'oku sai p ke tau fakanounou p heni, he ko ena 'e fai e ngaahi ng ue 'e fakahoko maí. Mahalo ko e me'a p 'a e 'Eiki N pele mei 'Euá, mo e 15, kae 'ai mai e 16, 'a e me'a ko ena 'oku ke tokanga ki aí, koe'uhí kae toki me'a mai 'a e 'Eiki N pele 'Euá.

'Akosita Lavulavu : Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fakatapu heni ki he Hou'eiki 'o e Fale 'Eiki ni, Sea. 'Oku ou kole fakamolemole atu p , Sea, he'eku toe tu'u tu'o 2 'o fakahoha'a atú, Sea. Ko e me'a p 'oku ou tokanga ki ai, Sea. 'I he ta'u kuo 'osí, Sea, na'e fakahú mai e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he 'inasi faka-Pule'anga 'i he fetongi pa'anga muli, 2016. Sea, taimi ko e 'oku fakah mai ai ha lao ki he Fale ni, Sea, 'oku pau ke ha'u fakataha pea mo ha fakamatala fakamahino. Peh p taimi ko 'oku fakah mai ai ha Lao Fakaangaanga Fakatonutonu, 'oku pau ke ha'u mo ha fakamatala fakamahino, Sea. 'A ia ko e fo'i laó eni, Sea, 'oku ma'u p ko ení. 'I he fakamatala fakamahinó, *clause* fika 5, 'oku 'asi ai. " 'Oku fakah atu 'e he kupu 6, ha kupu 10 fo'ou koe'uhí ke fakapekia 'a e Lao 'i he 'aho 30 'o Sune, 2020, 'a ia ko e ngata'anga ia

<006>

Taimi: 1125-1130

'Akosita Lavulavu : .. 'o e ta'u fakapa'anga na'e fakalele ai 'a e Pule'angá, 'a e Sipoti 'a e Pasifiki 2019. Ko 'eku poiní Sea, ko e taumu'á kuo 'omai ia 'i he fakamatala fakamahino. Kuo 'osi mahino 'a e tu'unga ko 'oku 'i ai 'a e fo'i lao ko ení Sea, pea mo e fiema'u ko ia ke tau solova 'a e fo'i palopalema ko ení Sea, ke fakah mai ha ngaahi *amendment* fo'ou ki he lao ko eni. 'Oku ou pou pou atu p ki he 'Eiki Pal miá Sea, m l ena ia ko ena kuo ne tali lelei p Sea 'a e ngaahi me'a ko ia pea kole mai p ke tukuange ha faingam lie. 'Oku ou kole atu p Sea tukuatu p mu'a ha faingam lie ki he 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Kapinetí ke nau fakatonutonu mai eni, 'i he vave tahá Sea. Ka ko e fakamahinó Sea, 'oku 'asi p ai. M l 'a e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea : Ko ia na'e 'osi 'omai p 'e he Fakafofonga 15 a e me'a ko ena. 'Oku mahino ki he.. ko e 'osi ko ia 'a e 2020, pea na'e fakamahino ai p 'e 'ikai ke toe ng ue'aki 'a e ' ngaahi lao ko eni. Ka koe'uhí ko e ngaahi me'a ia 'oku tau 'uhinga ki ai. Ko e me'a 'e taha ko ki he *Ombudsman* 'oku kei tu'u p foki 'a e laó, 'oku 'ikai ke lava ke ng ue ki ai 'a e *Ombudsman* ki ha me'a 'oku tu'utu'uni 'e he Kapinetí ki ai. Ka 'oku 'i ai 'a e Lao 'oku 'omai, koe'uhi ke fakalelei'i 'a e ' ngaahi me'a ko iá, pea te tau toki ng ue ki ai. Ka 'i he taimi tatau p 'oku 'ikai ke tuku ai 'a e fatongia ia 'o e Seá, ke ne kole ha fale'i fakalao mei he *Ombudsman*, he koe'uhí 'oku nau *under* nautolu 'i he Fale Alea. 'Oku ou faka'amu p 'i he taimi tatau, 'a e kole 'a e 'Eiki Pal miá ki he 'Ateni Senialé, ke 'omai 'ene fakalao 'a'aná, koe'uhi ke tau toki sio ki ai.

Ko e 12:00 'oku fai 'a e fakataha 'a e K miti Pa'angá, ka 'i he taimi tatau p , 'oku hang p ko e me'a na'e me'a mai ki ai 'a e Minisit Polisé, 'oku 'i ai 'a e ' Tu'utu'uni *policy* koe'uh ke fai ha ng ue ki ai. Ka 'oku ou faka'amu p ko 'etau m tuku atu p he ho'ataa ni 'e fai ha ng ue 'a e

Kapinetí, ke mou sio ki he ngaahi me'a ko ení, pea mou ... 'Oku ou tui 'oku tonu ke .. p ko e h 'a e ngaahi me'a 'oku tonu ke fai pea fai 'a e ngaahi me'a ko ia. Koe'uhí ke mou me'a mai he uike kaha'ú kuo maau 'a e ' me'a ko eni. He 'oku ou tui 'e tukuatu 'a e taimi ko iá ke mou ng ue ki ai. Ko e taimi tatau mahalo ko 'etau me'afaka'eikí mahalo na'a fakah 'ele atu p he uike ni. Tukuatu 'a e ki'i taimi ko iá, kia kinautolu. Tukukehe p mahalo ko e 'Eiki N pele 'Eua 'oku 'i ai 'ene ki'i me'a kehe. Ke ke me'a mai.

'Ohake 'a e hoha'a k inga Popua ke fai ha sio p 'oku malu e veve kona na'e tanu 'i Popua

Lord Nuku : Tapu p mo e 'Eiki Seá, tapu atu ki he Fale Alea 'o Tonga. 'Eiki Sea, ko e ki'i me'a ko 'oku fai ki ai 'a e fakahoha'a ko 'i he m m niti ko ení 'Eiki Sea, ko e fiema'u pea mei he kakai. Koe'uhi ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai ko eni ko 'a e paaka 'i Popua. Ko e fetu'utakí ko e kole mai mu'a ke kole ange, ke 'omai mu'a ha sivi, ke fakapapau'i 'oku malu, 'a e veve kona ko na'e tanu ko ko 'i Popu,á he koe'uhí, ko e keli'anga vai takai ko he me'á, ko e anga ko ia 'enau sió mo 'enau fakakaukaú, kuo ava.. *access* 'a e vai ia, 'oku ala a'u ia ki he feitu'u ko ia 'oku peh 'oku malu. Ko e kolé ke 'omai mu'a ha *EIA* mei he .. p ko hai 'oku ne hanga 'o tokanga'i 'a e *project* ko ení, kapau ko e *project* 'a e Pule'anga. 'Omai mu'a he *EIA* koe'uhí ke fakapapau'i 'oku malu, 'a e ngaahi veve kona ko eni ko na'e tanu ai. He koe'uhí ko e anga ko ia 'enau sió, 'oku kamata ke uesia, koe'uh ko e vai ko ia 'oku tafe takai ko ki he funga ma'olunga ko iá Sea.

Pea ko hono ua 'enau hoha'á 'Eiki Sea, mei he feitu'u ko ení, ko e talu hono tanu ko ení, 'oku 'i ai 'a e feitu'u ai 'oku ui ko Mangatolu. 'a ia ko e afe ia ko ki loto. Talu hono tanu hono ngaahi ko eni 'o e ongo tafa'akí, ki he tomu'a ko eni ko na'e lau ko ko e 'api 'o e kau Ha'amoá, pea mo e feitu'u ko eni 'oku tanu ai 'a e paaká Sea, pea koe fo'i ma'olunga ko iá, 'oku ne fakafoki leva 'e ia 'a e vai 'i he 'aho 'uha kotoa p , ke foki p ia ki loto ki P tangata 'i he 'alu ko iá, pea 'oku nau talamai 'oku kamata ke ng ue 'a e ngaahi nunu'a ko iá Sea ki he anga 'enau nofo.

Pea ko e me'a hono 3 'akí, 'oku nau kole mai ki aí. Ko nautolu mahalo ko e tu'u lavea ngofua taha ia 'i Tonga ni ...

<008>

Taimi: 1130-1135

Lord Nuku: ki ha to e feitu'u 'e tu'u mat tahi Sea. Ka ko e 'uhinga 'enau fakahoha'a mai ko e niu mo e 'akau mo e me'a k toa ko ena ko ko kuo faka'auha ko ko 'i he fokotu'utu'u ko ki he ngaahi *project* ko 'oku 'i ai 'Eiki Sea, he na'e fehu'i mai kiate au pea 'oku 'ikai ke u lave'i pea 'ikai ke u tali ange ke u lave'i p ko hai 'oku 'i ai 'i he Pule'anga, 'a e *project* ko eni ko ki he mala'et pulu pea mo e paaka. Pea ko e 'uhinga ia hono 'omai ki Fale ni 'Eiki Sea ke 'oatu p mu'a ki taumu'a. Ko 'enau 'uluaki ko e fiema'u *EIA* 'oku malu. Ko e kelekele kotoa ko na'e tata ko mei ai ko 'o tanu'aki 'e he kakai ke fakapapau'i 'oku malu mo ia mei he *asbestos* pea mo e faito'o konatapu ko eni ko , 'oku 'ikai ko e faito'o konatapu mo e veve kona. 'Oku malu honau feitu'u. K ko hono faka'auha ko ko 'o e niu mo e 'akau ko 'enau peh leva 'oku to e tu'u lavea

ngofua ange honau feitu'u. Ko e 'uluaki ia Sea. Ko e fokotu'u atu p ia ki he Feitu'u na pea kole ange ki he 'Eiki Pal mia ...

Veivosa Taka: Sea ko e ki'i fehu'i atu Sea.

Lord Nuku: Ke 'omai mai mu'a ...

'Eiki Sea: Fehu'i.

Lord Nuku: 'Ikai ke u ...

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea.

Lord Nuku: 'Ikai p ke u tali 'e au 'a e fehu'i.

'Eiki Sea: He ?

Veivosa Taka: Kae fakahoko atu e ki'i ...

'Eiki Sea: Sai p ko e fehu'i p . Sai p ko e 'ai ke ...

Veivosa Taka: 'A e ki'i fehu'i, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni kae 'uma' e kau Fakafofonga 'o e Kakai. Sea 'oku ou, 'oku ou ki'i, 'ikai ke loko ongolelei mai 'a e me'a 'a e Hou'eiki pea ko 'eku fehu'i p ko e, ko e tafa'aki f ia 'o 'Eua 'oku fai mei ai 'a e l unga ko 'eni? Ke 'uhinga ke u lave'i lelei Sea 'oku 'ikai ke u lava 'o fu'u ma'u lelei atu 'ene me'a mai. M l 'Eiki Sea.

Lord Nuku: Sea ko u kole ange ki he Fakafofonga ko e ho'at ko eni, 'osi e K miti Pa'anga peh mai ke ma ki'i lele ki ai 'o fakahinohino'i ange.

'Eiki Sea: Ko ia.

Veivosa Taka: Te ma lele ki 'Eua Sea?

Lord Nuku: Ko ia kapau 'oku 'ikai ke ne mea'i pea ...

'Eiki Sea: Sai ko moua toko ua p mo toki me'a atu p moua ki P tangata 'o ...

Lord Nuku: Kapau 'oku 'ikai ke ne mea'i e feitu'u. Sea, ko e ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki Pal mia.

Lord Nuku: Me'a ko hono ua Sea.

'Eiki Sea: Te'eki ke 'osi atu e me'a kae ...

Lord Nuku: 'Ikai ko 'eku ...

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Nuku: Ko u tui 'e tali fakataha mai p ia he koe'uh ko e ...

'Eiki Sea: P me'a mai ...

Lord Nuku: Ta'ofi p kae 'uh ka ne toki me'a fakataha mai p .

'Eiki Sea: M 1 .

Lord Nuku: Ko e me'a ko hono ua 'Eiki Sea, 'oku, ko e fekau'aki eni pea mo e polokalama ko eni ko kongua ko eni ko 'Apiako Ma'olunga 'o Tonga. Na'e mahino foki ko e langa ia ko 'o e kongua hono ua na'e 'osi 'i ai hono pa'anga pea mo hono palani ke langa ki he tu'unga ko ko 'o e sipoti ko 'o e 2019. Ko 'ene tu'u ko he taimi ni ko e ongoongo ko 'oku ma'u ko he motu'a ni kuo liliu k toa. Pau ke to e fai e to e *design* fo'ou pea holoki, ko e *size* ko ko 'o e ngaahi vai kaukau ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea fakatonutonu k taki.

Lord Nuku: Mo e ' me'a ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku, ko e tu'u he taimi ni Sea ki he mala'e sipoti ko eni 'i Tonga *High*, te'eki ke liliu ha me'a mei he me'a ko na'e *sign* he ta'u kuo 'osi Sea. 'A ia 'oku 'osi 'omai 'e nautolu e *final design* na'e toki ma'u mai ia he 'aho ni. M 1 Sea. 'A ia 'oku 'ikai ke to e liliu ha me'a.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Nuku: M 1 . Ko e tokotaha ia mahalo 'oku 'i ai e polokalama. Ko e me'a ko eni 'oku ma'u ko he motu'a ni 'Eiki Sea pea 'oku fai ki ai e hoha'a he koe'uh ko e, kapau 'oku hoko e me'a ko eni ke to e *redesign* 'a e me'a 'o fakatatau ki he liliu ko 'o e sipoti he na'e langa foki e ngaahi *facility* ko ia ke ng ue'aki 'e he sipoti. Ko e me'a ko 'oku fakahoko mai 'oku hoko atu p e langa ia ka 'oku foki ia ki he *level* ko ko 'o e *High School*, 'a e lahi 'o e vai kaukau, ko e ngaahi mala'e va'inga, 'ikai ke to e 'alu ia ki he tu'unga ko *faka-professional*. Pea ko e me'a ko he anga e sio peh 'Eiki Sea 'oku 'i ai leva e tokanga.

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu atu.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia, fakatonutonu.

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu atu p ki he 'Eiki N pele, m 1 e l pooti mai. Kapau 'oku ke fie kau ki he me'a ko eni pea ke k taki 'o tali lelei he 'oku fai p , 'oku 'ikai ke to e liliu ha me'a, fakamolemole atu. Kapau 'e liliu ha me'a ko e fu'u me'a lahi ia. Ka 'oku 'osi fai e femahino'aki mo e Pule'anga Siaina pea kuo 'osi tali atu 'oku 'ikai ke 'i ai ha liliu ia. M 1 Sea.

Lord Nuku: Ko ia. M l ko ena 'oku me'a mai. Lahi e me'a na'e 'osi talamai 'oku me'a mai p ki mu'a 'o talamai 'oku peh mo peh 'osi ange ia 'oku liliu p . Ka ko e 'uhinga hono fakahoko atu he ko 'eku me'a ko eni 'oku ma'u mai ko e ma'u mai p mei loto p 'i he feitu'u p ko 'a nautolu. Pea ko e 'uhinga ia 'a e fehu'i, kapau leva 'oku hoko atu tatau p , m l , ka ko e 'uhinga 'a hono hoko ki ai kapau leva 'oku 'i ai ha tu'unga peh pea 'oku fai leva e tokanga ki ai 'Eiki Sea ke 'omai ha tohi ki ...

<009>

Taimi: 1135 – 1140

Lord Nuku: ... Fale ni, 'o fakahoko mai, ko e me'a ko na'e fai'aki e sipotí he na'e 'osi maau. Pea ko e me'a ko 'oku fai ki ai e tokangá 'Eiki Sea. Popua, ko e kole atú ki he 'Eiki Pal mia mo e me'á ke 'omai mu'a he *EIA* ke 'uhí ke fakafiem lie ki he kakai e feitu'u ko ení. Kapau, ko e kole ia ko 'oku fiema'u mai ko pea mei he kakaí.

'Eiki Sea: Sai p tuku ke tali mai 'e he 'Eiki Pal mia.

Lord Nuku: Ko e kole angé ke 'omai. He 'osi me'a ia ko e me'a ko ení na'e 'osi fakahoko ia ki mu'a pea 'oku 'ikai ke ...

Lord Tu'ilakepa: Sai p ke 'ai 'eku ki'i tokoni atu ki he Feitu'u na. Ko 'eku kole p 'aku ki he Feitu'u na. F f ke u kau mo au he heka atu he me'alele ko ke mo me'a ki Popuá ke tau me'a toko 3 atu mu'a ki Popua.

Veivosa Taka: Ko 'Eua 'e Sea.

Lord Tu'ilakepa: Tau p 'o toki fakahinohino ai 'a 'Eua.

'Eiki Sea: Ko ia. Me'a mai 'Eiki Pal mia. M l .

'Eiki Pal mia: Ko e me'a ko 'oku ne fehu'í ko e *EIA*. Kuo 'osi fai e ng ue ki he me'a ko iá pea kuo 'osi totongi atu 'e he, 'a e pa'anga ki he tokotaha ko 'oku ne fai 'a e ng ue ko iá. Tokotaha p ia 'oku ne fai k toa p ngaahi ng ue peh 'i Tonga ni. 'Osi fakahoko. Ko e fo'i ma'olungá, 'a ko 'oku tanú pea 'oku 'ufi'ufi'aki e sipi. Ko e ki'i vai ko 'oku 'alu he tafa'akí, 'osi fai mo hono sivi, 'oku 'ikai ke uesia e vaí. Ko e iká ko e ngaahi lalahi ko , kapau na'e kovi mahalo kuo 'osi mate fanga ki'i... 'oku 'ikai ko ha ..

Lord Nuku: Sea ki'i kole p 'aku. Mahino kiate au he'ene talí mai 'ana ia kuo 'osi fai e ' sivi ia he 'ikai ke 'omai 'a e *EIA* ia ko 'oku fai atu ki ai e kolé. Ko 'eku kolé 'aku ia ke fai hano sivi pea l pooti mai ki he Fale ni ke mahino. Ko e kakai eni e fonuá 'oku nau l unga mai Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Pal mia me'a mai.

'Eiki Pal mia: Ko e founa ng ue p 'a e Pule'angá. Kapau p 'oku ne fiema'u pea 'omai ki heni 'a e l pooti ko iá 'e lava p 'o 'omai. Ka 'oku 'ikai ko e *EIA* k toa e ngaahi *project* 'a e

Pulea'anga 'oku fakah mai ki heni ke u fakah atu. Ka neongo ia, 'e 'omai e me'a ko ena 'oku ke faka'amu ki aí.

Lord Nuku: 'Oku 'ikai foki ke 'omai ia ki heni ka ko e kole eni e kakai e fonuá ke 'omai mu'a ki Fale ni he 'oku 'i ai honau kau Fakafofonga.

Eiki Pal mia: Ko e kakai e fonuá p ko koe p ia?. Ka neongo ia 'e 'omai.

Eiki Sea: Me'a hifo ki lalo 'Eiki N pele kae...

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e ngaahi ng ue paaka 'i Popua

Eiki Pal mia: Sai. Ko e, ka u ki'i lave p mu'a ki he me'a ko ení na'a tokoni. 'Oku 'i ai 'a e, 'i he 'Ene 'Afió Tupou 4. Ta'u 1990 na'e ha'u ai e fo'i timi mei 'Aositel lia nau hanga 'o savea'i k toa e fo'i, *study* katoa e fo'i ' lia ko iá. Pea 'oku ma'u 'e he Pule'angá 'a e fo'i l pooti ko iá. Pea 'oku 'i ai mo e fu'u fakat t mahalo, nau kole p ke 'omai ki heni ka 'oku mahalo 'oku fiema'u ia ke poaki ki he Seá. Ka 'o kapau 'oku mou fie me'a ki ai 'oku tuku p 'i 'ofisi. Na'e 'osi palani e feitu'u ia ko iá 'e he kuonga ko eni 'o Tupou 4 ke tu'u ai e ngaahi me'a ko ení. Ko e mala'e t pulu. 'Oku 'i ai mo e feitu'u ai ke 'ai ai e ' fale ki he ngaahi me'a anga maheni p 'oku tu'u he ngaahi feitu'u ko eni 'oku anga maheni 'i he, hono teuteu'i e ngaahi feitu'u ke hang ko ení ki he folau'eve'eva, ki he feitu'u ke m l l ki ai e kakaí. 'Oku 'asi lelei p ia mahalo na'a toki faingam lie ke toki 'omai 'apongipongi. Ka ko e me'a ko ení ia na'e 'osi fai ki ai e ng ue ia 'a e Pule'angá he ta'u 1990. Toki 'alu atu p Pule'angá ko ení ia na'e 'ikai ke 'i ai ha'f'alongaki ia ki ai. Toki taimi ko na'e fai ai e ng ue pea toki fakah mai 'e he 'Eiki Minisit ko ení. T ko na'e 'osi 'i ai p palani ia ki ai. Ko e ' Heulupe ko eni 'oku, sai ke u lave ai leva ki ai, 'a eni 'oku fai ki ai e hoha'á. 'Oku 'i ai e fo'i Heulupe 'e 5 'oku tu'u 'i loto. Ko e ' Heulupe k toa ko ení 'osi 'i ai e uesia he ng ue p 'a e tahí. Tukukehe fo'i Heulupe 'e 1 'oku kei kakato pea ko e taha e fatongia 'o e Pule'angá ko ení ko 'emau feinga'i ke tanutanumaki mai e ngaahi fo'i Heulupe ko 'oku kamata ke 'au'auhiá, ko e 'uhingá ki hono f tunga totonú pea ke fakaa'u 'a e kakaí ke nau 'o mamata ki ai. Moutolu ko ena 'oku te'eki ai ke mou me'a atu ki aí, 'at ke mou me'a atu ki he ngaahi, 'oku 'i ai p ngaahi mape 'oku faka'ilonga'i ai p ngaahi Heulupé. Ko e palani ko na'e 'omai ko he ta'u 1990 'oku 'ikai ke nau tokanga nautolu ki he Heulupé. Mahalo na'a nau tokanga nautolu ki he faka'auha k toa e me'a ia ko iá kae fakahoko ai e ' me'a ko eni 'oku 'asi he palaní. Ka 'oku 'ikai ke peh 'a e ng ue 'a e Pule'angá ko ení ...

<001>

Taimi: 1140-1145

Eiki Pal mia: ... 'oku mau tokanga 'aupito ke malu'i 'a e ' Heulupe pea 'oku 'i ai 'a e ' hala kuo 'ave ki ai. Ko u tui na'e 'i ai 'a e ni'ihi na'a nau hoha'a 'onau peh 'e hanga he 'e ng ue ko eni 'o faka'auha e Heulupe, 'ikai. Na'a tau nofo p 'o misi ki he Heulupe hang ha'atau nofo heni 'o misi ki P lesi ka 'oku te'eki ai ke, na'e 'i ai 'a e ngaahi hala lelei lava lelei ke mou fononga atu ai 'o a'u ki he Heulupe. Kae kehe ko e poini ko na'e 'ohake ke 'i ai ha *EIA* 'osi 'i ai 'a e me'a ko ia pea te u fakah mai ki heni ki he Fale ni. Pea ko e vai ko ena ko e ngaahi vaitafe ko ena 'oku 'alu 'o tau ki tahi 'oku 'ikai ha u sia 'e taha 'e he me'a ko eni 'oku fai ki ai e tokanga 'a e Hou'eiki.

Ka ko hono fakanounou ko e feitu'u ko eni 'oku teu'i ia hetau Pule'anga ko eni ke hoko ko ha feitu'u faka'ofa'ofa m l l ki ai 'a e kakai mo 'enau f nau pea tokoni ki hono, ki he kau folau 'eve'eva 'i he'etau lele ko eni ki he kaha'u. Ko ia ko u kole atu kimoutolu Hou'eiki ko u tui p 'oku totonu ke mou poupuu mai ki he ng ue ko eni ko e ng ue lelei eni. Ko 'etau ng ue eni mo 'etau teuteu ma'a e kaha'u 'o e fonua ni tautaut fito p ia ki he ...

Lord Tu'ilakepa: Sea 'e sai p ke u ki'i tokoni atu mo e poupuu atu ki he Feitu'u na. Hoko atu p ho'o ng ue he 'ikai ke to e ta'ofi foki ha taha ia 'oku fu'u fuoloa e f me'a'aki ki ai. Ko e me'a p 'oku fai ki ai e tokanga ia mo e me'a ki he me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele 'o 'Eua. 'Oku tau tokanga ke 'omai e *EIA* pea ko e *environment impact* ke 'omai ki heni ke mea'i he kau Fakafofonga mo e palani ko 'a e Feitu'u na. 'Oku te'eki ke mea'i foki he Fale ni ia ko e tukuhau foki ia na'e vahe'i.

'E 'alu atu 'e taha 'e, 'a e *environment* ke ta'ofi e ki'i pausa 'oku ou tu'u 'o fai 'eku fakatau keke. 'Oku ou tonu'ia p au he ki'i tama he koe'uhí pea to e leka ko u falala ange p na ma, 'i ai homa taimi na ma ki'i ng ue mo e leka ko eni. Kuo a'u atu e 'a e *environment* 'o ta'ofi e pausa koe'uhí he 'oku fu'u ofi ki he ve'e hala 'o 'i ai mo e tu'utu'uni. Ko u m lie'ia he leka ke mou mai moutolu 'o ta'ofi 'eku ng ue kae si'i f f 'a e ng ue ia ko 'oku fai ko 'i Popua 'oku 'ikai ke 'i ai hano me'a faka-*environment* ai. 'Oku 'i ai ha kovi 'eku ng ue 'oku fai ?

Ka 'oku tu'u foki 'a e ng ue 'a e leká 'o fe'unga tonu p mo honau 'api, 'api e Minisit *Tourism* tafa'aki pea mo e ki'i fale keke. 'Oku 'ikai ke u lea au tonu'ia 'aupito p au he leka kapau 'oku mea'i he 'e leka ko eni 'oku 'ikai ke 'omai he 'e *environment* ha me'a mei, pea mei Popua. Ko e h e me'a 'oku 'ikai ke, nau ange 'o ta'ofi 'ene ng ue ke fakalakalaka. Sea ko e poupuu atu ki he Feitu'u na ngaahi fu'u me'a heu'anga heulupe 'i Sopa. He 'ikai ke lava 'ai p mo ki'i tanu mo ia. 'Oku 'ikai ko e Heulupe 'oku taha p . Feitu'u ko na'e 'i ai 'a e ngaahi Hou'eiki to'á 'oku lahi 'aupito e me'a Heulupe ia ai. Ka 'oku hang ko e fanga ki'i ...

'Eiki Minisit Polisi: Sea ka u ki'i tokoni p mu'a ki he 'Eiki N pele

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Polisi.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisit Polisi ke u 'ai ange ki he Pal mia 'oku 'ikai ke u 'ai atu au ki he Feitu'u na ko 'eku ...

'Eiki Minisit Polisi: 'Ikai ko e tokoni ko e tokoni p 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai koe.

Fakama'ala'ala ki he hoha'a k inga Popua fekau'aki mo e paaka 'i Popua

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'e Sea. Ko e me'a ko na'e me'a ki ai e 'Eiki N pele fekau'aki mo e pausa ko eni ko 'i H velu 'e Sea. Na'e tohi l unga mai 'a e 'Eiki N pele ko 'o H velu mo ha ni'ihí p 'o e kakai nofo ' takai fekau'aki pea mo e ng ue ko eni. Na'e te'eki ai ke tali ia he potung ue p ko e Potung ue T mate Afi pea na'e fai 'a e ng ue ki ai 'o 'ilo

na'e te'eki ke tali mo ia he va'a 'oku ne tokanga'i ko e 'a e ' takai pea mo e langa ko 'oku 'i he malumalu ko 'o e *Infrastructure*.

Pea ko e lave ko eni 'o fekau'aki ko eni mo Popua Sea ko u ki'i mo'ut fu'ua p Sea 'i he fai e f me'a'aki 'o peh ko e tokanga 'a e k inga e motu'a ni 'oku ou fakafofonga'i nautolu ka ko e toki 'osi eni ia 'eku 'a'ahi faka-Fale Alea 'o takai holo 'ia nautolu 'ikai ke 'omai ha me'a peh ia. Pea fakamo'oni ki ai 'a e kau Kalake ko na'e lele holo mo e motu'a ni na'e 'ikai ke 'i ai ha, ko e me'a 'oku nau tokanga nautolu ia ki ai ko e tanu e hala. Nau tokanga e me'a ke, ko e kele ko 'oku tanu ko he feitu'u ko 'oku mau faka'amu ke tanu'aki e fo'i hala ko . Ko e ' me'a ia 'oku *priority* na'a nau tokanga nautolu ia ki ai.

Pea nau 'eke ki he k inga ko 'o P tangata ko e fo'i t fenga ko 'i mui ko 'oku ha'u 'i mui 'oku 'i ai ha'ane tokoni kiate kimoutolu. Ko e tali eni ko 'a e ni'ih i ko ia, tokoni 'aupito. He 'oku hifo leva 'a e vai ia 'o 'alu ki ai kae pakupaku 'a e kong a ko ki mui 'oku mau nofo ai to e ki'i tokoni ia. 'A ia Sea ko u 'ohovale au ia he 'omai e me'a ko eni 'oku te'eki ke fou mai ia he motu'a ni ka ko u tuku p ke tokoni p Pal mia ki he fiema'u ko 'oku 'omai he 'e N pele Sea.

'Eiki Sea: M 1 .

'Eiki Minisit Polisi: Ko e ki'i pou pou atu p Sea.

'Eiki Sea: M 1 'Eiki Minisit Polisi.

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku hang ko e me'a ko u ...

<002>

Taimi: 1145-1150

Lord Tu'ilakepa: ...lave ki ai, 'a e me'a ko 'oku 'omai he 'Eiki Minisit Polisi, kuo u manatu'i 'e au e kautaha 'e taha na'a nau mai 'o fakatafe e vai ki Fanga'uta. Pea fai leva e fakatafe 'o a'u ki Fanga'uta. Ko e tuai p ke ava atu e fakatafe, ko 'ene ha'u ia 'a e vai ki he loto fakatafe. Ko e mahino mai ia kuo 'alu e taimi ke 'unu e vai ke ma'olunga he fonua ni. Ko e ngaahi me'a ko eni 'oku fai ko , ai e uesia ai. Pea ko e ni'ih i pe 'oku nau ng ue pe 'i loto 'e 'Eiki Pal mia 'oku nau talamai p 'oku ai mo e 'api ia 'e 3 'oku 'ikai totonu ke kau ia he ng ue, kuo kau ia he'enau ng ue. Hoko atu p 'a e ng ue ia 'a e Feitu'u na he 'ikai ke mau to e lava 'o ta'ofi, 'oku m lohi ange fau 'aupito p ho'o tu'utu'uní. Ka ko e me'a p 'oku mau tokanga ki ai, kapau ko e tanu e halá, fai mo tau tanu e halá ke fai mo mahino 'oku fakalukufua e ' 'api.

Tokanga ki he *asbestos* na'e tanu he paaka 'i Popua

Ko e me'a ko eni ki he *asbestos* na'e fai foki e fehu'i ki he Minisit Mo'uí ko e to'o ko e *asbestos* ko 'i Vava'ú, 'oku 'ave ki he feitu'u 'oku mau fokoutua ai. Okoa, ko Makave, Utui pea mo Vava'u fakalukufua 'oku nau ... kae tautautefito ki he 'elia ko eni, ko e 'elia 'oku ofi 'aupito ki tahi. Ko 'ene ki'i ng ue p 'a e tongó pea ko hono fakalea totonú, ko 'ene 'i tahi kotoa ia. Me'a mai e 'Eiki Minisit Mo'uí, malu 'aupito he 'oku 'ikai ke tau e vai ki ai. 'Ave 'o malu'i fakalelei.

Ko 'ene tau ko vaí ki aí leva Sea, kamata leva ke ng ue e ngaahi me'a ko iá 'Eiki Sea, pea 'oku mau falala pe mautolu ki he me'a ko 'oku 'omai ko 'e nautolu ko eni hono 'ave 'a e *asbestos*. Ko e tu'unga ko 'oku ai 'a e *asbestos* ko 'i h , 'oku tau tokanga ki ai ke 'omai hano fakamatala 'Eiki Sea. Kuo u manatu'i lelei 'oku mea'i pe he Fakaafongia Fika 15, 'omi he Tu'i, h fanga he ... tapu mo ia, he Tu'i hono V, 'a e tokotaha mei *Dubai*, ke ha'u 'o fai hono vakai'i e vaha'a Tu'ane kivale, 'alu hifo 'i Koloa, H leva, ko Houma ko Ta'anea mo Mangia mo f fua e ngaahi feitu'u ko iá. Koe'uhí ke lava 'o 'ai ha fu'u mala'e vakapuna *International* he feitu'u ko iá.

'Eiki Pal mia: Ki'i k taki mu'a

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ka ko e 'oatu pe ki he 'Eiki Pal miá ko e 'uhingá he'ene fakat t ko ko e me'a eni 'a e Tu'í, tapu mo ia Tupou IV. Pea ko e 'omi ko 'a e fakamatala

'Eiki Sea: 'Eiki Pal mia?

'Eiki Pal mia: Kapau ko kuo tau hiki mei Popua ki Vava'ú pea

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko 'eku 'omai ení ke fakatatau ki he me'a ko 'oku ke me'a ki aí. 'Omi ko 'a e fakamatala ko iá, foki mai 'a e motu'a ko ení ko e tali ki aí, fakamolemole kapau 'e tanu ki ai 'a e mala'e vakapuná 'e 'ikai ke toe ma'u ha fa'ahinga to e me'a mo'uí, mate, 'e ai e uesia lahi 'a e fonuá. Pea 'ikai ke fakahoko ia. Kau e tangata ko iá he tangata na'a nau hanga 'o ngaahi 'i *Dubai* 'a e la'i nima ko 'o langa h tele mo e ngaahi vai, toki fa'u p 'Eiki Sea. Na'e 'i Tongá ni 'a e mataotao ko iá. Ko e me'a ko 'oku tau tokanga ki aí ko e h e tu'utu'uni ko 'o e me'a ko eni na'e fai ki Popuá? Talu palani ko iá a'u mai ki he taimi ni, 'oku te'eki ai ke mahino mai e tu'utu'uni, a'u eni ki he 'aho ni, me'a mai e Pal miá, ko e tu'utu'uni 'a e Tu'í pea ko e finangalo e Tu'í. 'Oku ke 'osi mea'i p Pal mia 'oku teuteu e ni'ihia 'i 'Atenisi ke nau fai e laka, pea ko e ni'ihia mataotao ko eni, ni'ihia 'oku ako he *UH* 'i he ngaahi 'univ sití, kau Pal fesa, kau Toket te nau 'omai e *petition* ki he Fale ni, pea na'e 'osi fakahoko atu pe ki he Feitu'u na, ka 'oku 'ikai pe ke tui e Feitu'u na ki ai. Ka 'oku ou tui mahalo 'e vave ni pe mahalo he mahina ni, he'eku fanongo ki he ni'ihia ko ení pe ko e m hina ka tu'ú, te nau laka mai. Ko e ni'ihia eni ia mei tu'a. 'Ikai ke kau ai e Fale ni ia. Kae 'omi pe mu'a ho'o palani ng ue ke tau vakai ki ai, ko e tukuhaú e. Mo toki hoko atu e ngaahi paaká, ke lave hotau v hengá. Sai hotau v henga 'o tautolú ia, ko Ngele'ia, fu'u ano ko iá, tanu atu mo ha paaka 'e taha ai.

'Eiki Sea: Ko e me'a pe 'oku fanongo atu pe ki he feme'a'akí, ko e peh ko 'a e *EIA*, *Environmental Impact Assessment*. 'Oku peh , hang ko e me'a 'a e 'Eiki Pal miá na'e fai mei he tokotaha mei tu'a pe ko e potung ué? Koe'uhí he ko e me'a ko 'a e 'Eiki N pele ko , ko e *Environment* eni na'e 'alu atu 'o ta'ofi 'a e ng ue ko , na'e 'osi fai ha ng ue 'a e *Department...* mahalo 'oku *under* ia 'i he Tokoni Pal miá.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia Sea. Hang ko ia na'e fakahoko atu ko eni he uike kuo 'osí Sea, na'e fai he kamata'anga 'o e ta'u ni 'a e *EIA* ka 'oku ai mo e ngaahi me'a ia ke fakakakato, ka na'e fakahoko p Sea. Ka na'e 'asi pe foki he l pooti ko ena ko 'a e *Annual Report* ko 'a e motu'a ni na'e 'asi ai ko 'a e feng ue'aki pea mo...

Taimi: 1150-1155

‘Eiki Tokoni Pal mia: ...tokotaha na’e me’a ki ai ‘a e N pele Fika 1 ‘o Tongatapu. ‘A ia na’e fakahoko ‘i he kamata’anga ‘o e ta’u ni, na’e ‘ai e *EIA* pea ‘oku ‘i ai p ‘a e ngaahi ng ue kei fakahokohoko atu hono monitoa. Ko ia p Sea, m 1 .

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisit !

‘Eiki Minisit Mo’ui: Sea, tapu p mo e Feitu’u na kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki M mipa ‘o e Fale Alea. Ko u ki’i fokoutua hake p au Sea, ko e ki’i tokoni p ki he fakahoha’a ‘a e ‘Eiki N pele Fakafofonga Fika 2 ‘o Vava’u, fekau’aki pea mo e *asbestos*. Ko e me’a p ‘oku mahino Sea, ko e taimi ko ‘oku fakatu’utamaki ai ‘a e *asbestos* ‘i he taimi ko ‘oku *air-borne* ai, p ko hono kilisi ko ‘o ‘alu ‘a e efuefu faipa efuefu ‘i he ‘ea’, ‘o manava’aki ko ‘e he tangata, ko e taimi ia ‘oku pal palema ai. Ko e ngaahi paipa vai mo e me’a ‘i m m ni katoa a’u mo Tonga ni, ko e ngaahi paipa vai ‘o e taimi ko ia Sea, na’e ng ue’aki p ko e *asbestos*. Na’e toki ‘ilo ko ki mui taimi ko ‘oku *air-borne* ai pea ko e taimi ia ‘oku fakatu’ut maki. Ko hono fai ko hono ng ue ‘aki hono to’o ko e *asbestos*, lahi ‘a e ‘u fale ‘i Tonga ni mo e ‘otumotu ‘i tahi. Na’a nau fai p hono kofu ke ‘oua ‘e faifai ange ha taimi ‘oku mapakipaki ‘o ‘alu ‘a e efuefu ‘i he ‘ea’, ko e taimi ia ko ‘oku fakatu’ut maki ai. Ko e ngaahi me’a ko eni hang ko Vava’u mo me’á, na’e fai ‘a e *rehab* ‘e he Pule’anga Siapani ‘o nau hanga ai ko ‘o fai hono sila’i mo hono me’a, ko ‘ene mavahe ko ia mei he me’á ‘o fai ko hono tanu, ‘oku *safe* ange p ia Sea. Ko e ki’i t naki p mo e ki’i tokoni atu. M 1 .

‘Eiki Sea: ‘Eiki N pele Vava’u.

Mahu’inga ke tokanga’i lelei *asbestos* ke ‘oua uesia ‘ takai

Lord Tu’i’afitu: Tapu mo e Feitu’u na Sea, kae hoko atu p ‘a e feme’a’aki. Ko e ki’i ‘uluaki p ko u fakamaama p ‘a e me’a ko eni na’e me’a ai ‘a e ‘Eiki N pele Fika 2 ‘o Vava’u. Kae tuku ke fai ha ki’i fehu’i ki he ‘Eiki Pal mia. Kiate au, ‘oku mo’oni ‘aupito ‘a e mahu’inga ‘a e fakam m ni lahi ‘o e uesia ‘o e ‘ataakai. Ki he motu’a ni, mahalo ‘oku ou nofo p mita ‘e 200 ki he tu’ungaveve ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e talanoa ko eni ‘oku feme’a’aki ko eni. Ko e anga ko ‘a e tukufakaholo ‘e he m tu’a ‘i he kuohilí. Ko ‘ene a’u ko ki he fa’ahi ta’u mafana, ko e taimi ia ‘oku mau tokanga lahi ai. Ka ‘i ai ha’ate ki’i mama ha’ate ki’i ‘umu ‘i ‘uta, ‘oku tonu ia ke ‘i ai ha kau tapili ia ‘e toko 20 ai. ‘Oku kamata ‘a e *impact* ia ko ena ‘o e ‘ai ko ena pea toki hoko atu ‘a e ongo ki’i mata’itohi fakanounou ‘i mui. Ko e *impact* ko ‘o e tu’ungaveve ‘i he’emau taki mita ‘e 200 ko ia. Faka’ulia ‘a e lango ia Sea. Ko f ‘emau lele atu ko eni ‘o fai ‘emau ki’i me’a faka’eiki ‘i he ngaahi uike kuo maliu atu. Kuo hala ‘a e fakamatala ‘ea ia ‘a e si’i k inga ‘amautolu. Ko e taimi momoko, he ‘ikai ke fu’u f f ai ‘a e *impact* ko eni ‘o e lingi’angaveve (tapu mo e Fale ni Sea). ‘Ikai! Tatau p ‘a e mafana ia mo e momoko he taimi ni. Kapau ‘oku ‘i ai ha fa’ahi ta’u ‘e f ‘a m m ni ‘i he *season* p ko e h ? Hala p ia kia kimautolu. Tapu mo e ‘Eiki Minisit , .fana, pongipongi, fana ho’at , fana efiafi. Pea kapau ‘e ki’i ng ue ha ki’i me’a ‘i he po’uli, te mau ki’i kataki ai kae lava mai ‘a e kau ng ue he pongipongi. ‘Oku ‘ikai to e ‘i ai ha liliu ia Ko e fakamatala ‘ea ange ko ‘a e m tu’a. Ko e tu’u ‘a e ‘ea ki he kaha’u, ‘oku ‘ikai to e ‘i ai ha liliu ia.

Ko e *rehap* ko na'e fai 'e he Pule'anga Siapani,'osi 'ilonga 'a e maumau ia 'a e tu'ungaveve homau ' takai. 'Ikai to e ma'u 'a e tofé ia pea mo e fanga ki'i me'atokoni fakaifoifo mei tahi, kuo 'osi mole kotoa ia. Ko e manatu ki he 1967, kei leka p ko u ako 'i Ha'akonga mau fa'a hifo atu p 'i homau 'api 'uta ofi atu p ki he fu'u tu'ungaveve, 'o paki ai 'a e tofe ai. Taimi ni, hang ha 'aukava 'a e ng ue , pea ko u tui p mahalo 'e fai 'a e ng ue ki he me'a ni. Ka ko u 'ilo'i p mahalo 'oku vave p 'a e to'utangata ko eni. Ko e *asbestos* ko eni 'e toki ng ng ue ia 'i he kaha'u vave mai, ka 'oku ofi atu ai 'a e ako pule'anga 'i homau feitu'u 'i 'Utui, 'Okoa mo Makave, ke fai hano fakatokanga'i.

Ko hono faka'osi p Sea, vave taimi ho Fale. 'I he 'ataakai 'o e ngaahi fefakafe'atungia 'oku hoko 'i hotau palani langa fakalakalaka, 'oku tonu ke tau fakatokanga'i ma'u p . 'Oku 'i ai 'a e lea 'a e punake, kuo 'osi teuteu p 'e natula 'a Vava'u lahi, talu mei mu'a. Pea 'oku tu'u peh p 'a Vava'u ia. Ko Tonga ni 'ene tu'u 'oku 'ikai ke tu'u ve'eua 'a Tonga ni, 'i he ng ue 'a natula...

<004>

Taimi: 1155-1200

Lord Tu'i fitu : ... mo e anga 'o e tu'u 'a e tafe e 'aú. Tu'u mei h e fu'u tahi lolotó, mei h . Ko hotau malu'angá p 'i Hahaké, 'i Nakolo, pea 'oku, ko 'etau mo'ui'angá p eni. Ko e fu'u luo he faha'i ki k , ko e feitu'u eni 'oku mo'ui ai 'a e kakai ko na'e fakatupu 'e he 'Otuá, 'o kehe mei he iká, mo e ' ' takai ko eni 'oku fai ai 'a e fifili fakapotó. Pea ko 'etau hanga 'o fetoho'aki holo ko eni, hang ko Popua, mo e ngaahi fakam nava'anga ko eni 'o e tongó. 'Ikai ko ha motu'a na'e ako *environment ecology* e motu'a ni, ka 'oku kamata p ke te 'ilo'i. Na'a ku fakahoha'a he uike kuo 'osí, 'ikai ke to e ma'u ha kuka ia 'i Sia'atoutai. Kuo kamata ke 'ilonga 'a e uesia ko ení. Pea ko 'eku fakatokanga ia ki he Pule'angá, tu'unga ai 'a e fehu'i ko ení. Pe 'oku tonu pe 'ikai. 'Oku sai foki e Fakafofonga 15 'oku nofo ia 'i he funga mo'unga. Me'a ia 'i he funga mo'unga. Ko mautolu eni 'i lalo, he *sea below level* eni 'oku mau.

Fehu'i ki he fakataumu'a hono lisi 'eka 3 afe

Ko 'eku fehu'i p 'a'aku ki he 'Eiki Pal mia. 'Oku toe 'i ai mo e fu'u *project* lahi, lahi ange ia 'i Popua, pe 'oku tonu 'eku lave'i he pepá. Ko e fu'u 'eka 'e 3,000 mahalo, uehe, 'e 300 'oku 'ai ke lisi 'e he Pule'angá. Ka 'oku ou tokanga, Sea. Ko 'eku fehu'í. Ko e h e fu'u *project* 'oku fai ai e lisi e fu'u feitu'u ko eni, mo hono teuteu ke fai hono ng ue'i. 'Oku hu'u ki he h ? K taki p , Tokoni Pal mia kau toe fakamaama atu, mahalo 'oku 'ikai ke mahino ia ki he Feitu'u na, ka ko e tafa'aki e. Ko e lisi ko eni e fu'u 'eka e 3,000 ko h . 'Oku fakataumu'á ki he *recreational area*, pe ko e me'a fakapisinisi. 'Uhingá, ko e makatu'unga ko e ' takaí. M l .

'Eiki Pal mia : Ko e tali ki ai, mahalo ko e 'Eiki Minisit eni 'oku 'a'ana e potung ue ko iá. Ka ko e ki'i ma'u ko 'a'aku ki aí, 'oku 'ikai ke tali. Pea nau kole p 'anautolu, ko e ' *condition* ko mo e *requirement* ko na'e 'oatu ki aí, 'osi ai p ai.

Kau ki'i foki p ki Popua 'o faka'osi atu. Ko e taumu'a foki 'o 'etau ng ue ko eni, Hou'eiki. kapau te mou fakatokanga'i ho'omou 'a'ahi atu ki tu'apule'angá. Ko e taha e me'a mahu'inga 'i

he ngaahi fonua sivilaise, mo e maama, 'oku teuteu e feitu'u ke ki ai e m tu'á. Me'a ko eni 'oku 'asi 'i he ngaahi koló. 'A e mahu'inga ke 'i ai ha feitu'u mo ha *space* ke ki ai e m tu'á mo 'enau f naú 'o va'inga ai. Ko e 'uhinga ia ko hono teuteu'i e feitu'u ko eni, ke hoko ko ha feitu'u ke m l l ki ai e kakaí. Ko e anga ko e vakai 'a e motu'a ni, he'ene tu'u ko 'a e paaká he taimi ni, ko e toko lahi e kakai 'oku nau 'ahia mo e m tu'a mo si'enau f nau. Nau fiefia, pea 'oku ou tui ko e feitu'u k toa e ngaahi *constituency*, fiema'u ia ke 'i ai ha me'a peh 'i ai. Vava'u, 'oku 'i ai e ngaahi feitu'u faka'ofa'ofa i Vava'u, ke tu'u ai e ngaahi me'a peh . Hang ko e ngaahi feitu'u kehe 'i Tongatapu ni. Fiema'u ia ke 'i ai ha ngaahi feitu'u peh , 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito 'a e fiema'u ko ia 'a e kakaí, mo 'enau f naú, ke nau 'o m l l ai. Ko e me'a ia 'oku fai ai e ng ue ko iá.

Lord Tu'ilakepa : Sea, ki'i kole p . Kole p ki he Feitu'u na, hang ko e me'a ko 'oku ke me'a mai ki Vava'ú, 'oku 'i ai e feitu'u lelei ai. Kole atu au ki he Feitu'u na, 'omai ha'amau ki'i s niti ke mau 'o 'ai'aki e me'a ko ena 'oku ke. Ko e ki'i kole nounou. Ki'i s niti.

'Eiki Pal mia : Ka u fokotu'u atu e me'a ko eni. Ko 'etau paaka ko eni 'atautolu i Popuá. Ko e pa'anga e l mano na'e tip siti'aki 'o kamata'aki, pea toki ha'u p 'a e ngaahi.. Ko Kolomotu'a, 'osi 'i ai mo 'enau ki'i 'akauni, *trust fund*, ko e pa'anga e l mano, ke kamata'aki e fo'i ng ue.

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na, 'ai p ia a Tongatapu, si'i feinga'i a Vava'u mo Ha'apai.

'Eiki Pal mia : Ko Vava'u, ko e feitu'u faka'ofa'ofa lahitahá ia. Lahi 'aupito e ngaahi feitu'u ke 'ai ha paaka ai, kai kehe ko e ...

'Eiki Sea : M l . Faka'ofa'ofa 'aupito e ngaahi fokotu'utu'ú, ka 'oku tonu p ke tau to e vakai'i fakalelei p , he 'oku 'i ai e ngaahi ng ue 'oku tonu ke fai ki mu'a, pea toki fai e ngaahi ' me'á, na'a 'osi ange e me'á, 'oku. Kaikehe, Hou'eiki, 'oku tuku atu foki e uike ni, ko e kole ki he Hou'eiki Pule'angá, ke feinga'i mai e ngaahi lao ko ena 'oku fiema'ú ki he uike kaha'ú. Koe'uhí pea 'oku ou tui mahalo ko hono totonú ia. Ko e K miti Pa'angá 'oku fai ho'omou fakataha he 12.00. Ko ia, Hou'eiki, ka tau toloi atu p ki he uike kaha'ú. Tau kelesi.

Kelesi

(Fakahoko ai p he 'Eiki Sea Fale Alea ha Kelesi ko e lava ia feme'a'aki ki he 'aho ni)